

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií

Bakalářská práce

Filip Frantál

Het gebruik van presentatief “er” en de distributie van werkwoorden in presentatieve zinnen

Použití existenciálního „er“ a distribuce sloves v existenciálních konstrukcích

The existential use of “er” and the distribution of verbs in existential constructions

Praha 2019

Vedoucí práce: prof. Jan Pekelder, Dr.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16. srpna 2019

Filip Frantál

Abstrakt:

Cílem této bakalářské práce je analyzovat použití existenciální neboli prezentativní funkce nizozemského slova *er*. Analýza je vypracována nejen na základě vlastní definice vlastností této funkce, ale také na základě vymezení společných rysů i odlišností mezi ní a ostatními používanými funkcemi slova. Slovo *er* a existenciální konstrukce, v nichž se objevuje, jsou rovněž v obecné rovině srovnávány s podobným typem konstrukcí v angličtině se slovem *there*. Pozornost je rovněž věnována vlastnostem dalších nizozemských slov s částečně podobnými rysy, tzv. R-slovům. Důležitou součástí práce je analýza sloves, k jejichž použití v rámci existenciálních konstrukcí dochází, doprovodné otázky se týkají reference vlastního podmětu a druhů adverbialního doplnění.

V druhé části práce je na bázi teoretických poznatků vypracována analýza příkladů z vybraných beletristických děl. Na nich jsou doloženy podmínky používání existenciální funkce *er* s ohledem na distribuci sloves v daných konstrukcích. Dále jsou zkoumány možnosti jejich překladu do angličtiny pomocí konstrukcí s *there*.

Klíčová slova:

er, sloveso, určitá, neurčitá, reference, existenciální, konstrukce

Abstract:

This bachelor thesis aims to analyse the use of the Dutch word *er* in its existential function. The analysis is based not only on the definition of the characteristics of this function but also on the distinction of common features and differences between the function and other used functions of the word. *Er* is also compared to the English existential constructions with *er* which display certain similarities. A part of the attention is paid to other Dutch words with partially shared features, the so-called R-words. The analysis of verbs which can be used in existential constructions is considered one of the most important aims of the thesis with minor attention to the reference of the real subject and the type of adverbials in the constructions.

The second part contains an analysis of examples taken from selected works of fiction based on the findings from the theoretical part. These examples serve to illustrate the conditions of the use of *er* in existential constructions with regards to the distribution of verbs. With the help of *there*, various options of translation to English are examined.

Keywords:

er, verb, definite, indefinite, reference, existential, constructions

Abstract:

Het doel van deze scriptie is een analyse van het gebruik van het woord *er* in het Nederlands in de presentatieve functie. De analyse is gebaseerd niet alleen op de definiëring van de kenmerken van deze functie, maar ook op de bepaling van overeenkomstige en verschillende kenmerken die de andere functies van het woord vertonen. Het woord *er* en presentatieve constructies waarin het optreedt zijn met gelijksoortige constructies in het Engels met *there* vergeleken. Er is ook aandacht besteed aan andere Nederlandse woorden met gedeeltelijk gedeelde kenmerken, de zogenaamde R-woorden. De analyse van werkwoorden die in presentatieve constructies gebruikt kunnen worden hoort bij de belangrijkste onderdelen van de scriptie, de referentie van het echte onderwerp en de types van bijwoordelijke bepaling in de constructies is vervolgens ook besproken.

In het tweede gedeelte is een praktische analyse van voorbeelden gedaan op basis van de theoretische bevindingen. De voorbeelden gebaseerd op een keuze uit de literatuur dienen om de omstandigheden van het gebruik van presentatief *er* te illustreren met speciale aandacht voor de distributie van werkwoorden in de betreffende constructies. De mogelijkheden van vertaling naar het Engels met behulp van *there* zijn onderzocht.

Sleutelwoorden:

er, werkwoord, bepaald, onbepaald, referentie, presentatief, constructie

Poděkování:

Rád bych tímto poděkoval profesoru Janu Pekelderovi, Dr. za jeho cenné rady a vstřícný a trpělivý přístup při konzultování mé práce. Dále bych rád poděkoval Mgr. Ivě Rezkové, Ph.D. za pomoc s výběrem tématu práce a za úvodní rady, a drs. Albertu Gielenovi, M.A. za jazykovou konzultaci.

Dankwoord:

Ik wil graag mijn scriptiebegeleider professor Jan Pekelder, Dr. bedanken voor veel waardevol advies, zijn behulpzaamheid en geduld. Verder wil ik graag Mgr. Iva Rezková, Ph.D. bedanken voor haar hulp bij de keuze van mijn thema en voor inleidend advies. Tot slot wil ik drs. Albert Gielen, M.A. bedanken voor zijn hulp met de taal.

Inhoudsopgave:

1. Inleiding.....	7
2. Algemene karakterisering.....	9
2.1. Positie van het <i>er</i> woord binnen het Nederlandse grammaticale systeem	9
2.2. Algemene kenmerken.....	11
2.2.1. <i>Er, hier</i> en <i>daar</i> binnen het systeem van R-pronomina	14
2.3. Functies van <i>er</i>	21
2.3.1. Verdeling	21
2.3.2. Verwijzende en grammaticale functies, parallellen met <i>het</i>	22
2.3.3. <i>Locatief er</i>	25
2.3.4. <i>Prepositioneel er</i>	27
2.3.5. <i>Kwantitatief er</i>	32
3. Presentatief (plaatsonderwerp) er.....	35
3.1. Algemene kenmerken.....	35
3.2. <i>Eigenlijk</i> onderwerp	37
3.2.1. Zinnen zonder <i>eigenlijk</i> onderwerp	38
3.4. Positie van <i>er</i> in de zin op basis van andere constituenten.....	40
3.5. Het gezegde.....	44
3.6. Combinatie van functies.....	47
3.7. Vergelijking van <i>presentatief er</i> met <i>there</i>	48
4. Praktische analyse	51
4.1. Doelstelling	51
4.2. Keuze van bronnen.....	53
4.3. Distributie van werkwoorden.....	53
4.3.1. Kwantitatief onderzoek.....	54
4.3.1. Kwantitatief onderzoek.....	56
4.4. Vertaling.....	58
4.5. Samenvatting	
5. Conclusie	68
6. Literatuurlijst	70
7. Bijlagen.....	73
6.1. Bijlage 1. Verdelingen van functies in vakliteratuur.....	73
6.2. Bijlage 2. Voorbeelden van <i>er</i> in bron 1	74
6.3. Bijlage 3. Voorbeelden van <i>er</i> in bron 2	79
6.4. Bijlage 4. Voorbeelden van <i>er</i> in bron 3	82

1. Inleiding:

Het Nederlands bevat veel verschillende verschijnselen die aan de eigenheid van de taal bijdragen. Het woord *er* vertegenwoordigt een van deze verschijnselen dankzij de bijna raadselachtige variabiliteit van functies die het in de huidige vorm van het Nederlands kan vervullen. Het is in de afgelopen jaren veel aandacht gekregen van auteurs van verschillende taalkundige publicaties, onder andere Haeseryn et al. in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Broekhuis in *Syntax of Dutch* en Bennis in *Syntaxis van het Nederlands*. Er zijn talloos artikelen en scripties over geschreven en comparatieve onderzoeken gemaakt die het met verschijnselen in andere talen vergelijken.

Er blijven desondanks onduidelijkheden die met allerlei kwesties te maken hebben. Er worden twijfels uitgesproken zowel door taalkundigen als door leerlingen van het Nederlands als een vreemde taal. De *presentatieve*, of ook *expletieve* functie van *er* kan beschouwd worden als een van de meest ingewikkelde. Dit *er* kan in de zogenaamde expletieve of existentiële constructies als het grammaticaal onderwerp optreden. Zulke constructies kunnen verder op basis van de andere constituenten en andere omstandigheden zoals de woordvolgorde onderzocht worden.

Wij komen in de bovenvermelde bronnen veel passages tegen die een gebrek aan stricte regels benadrukken en die een breed scala voorwaarden, specifieke gevallen en individueel gebruik opmerken. De auteurs vestigen hun aandacht op allerlei opzichten zoals de informatieve structuur van deze constructies, de contextuele identiteit of referentie van het zogenaamde eigenlijke of echte onderwerp dat in die constructies weinig grammaticale betekenis vertoont, de verplichting of facultativiteit van *er* en samenvaal van functies.

Deze scriptie tracht aan te tonen welke linguïstische omstandigheden de rol spelen bij het gebruik van *presentatief er*. Daarom stellen wij een aantal vragen die aan een geheel beeld bijdragen. Ten eerste willen wij de belangrijkste algemene kenmerken van het woord *er* in het algemeen op basis van onze bronnen bestuderen. Daarom vergelijken wij *er* met een aantal Nederlandse woorden die enkele gelijksoortige eigenschappen vertonen en die zelfs een deel van dezelfde functies kunnen dragen. Om deze redenen maken wij gebruik van de indeling van R-woorden of R-pronomina die voorgesteld is door Bennis en Broekhuis.

Wij analyseren al de andere functies van *er* om de werking van de veronderstelde kenmerken te kunnen zien en om parallellen tussen die functies en *presentatief er* te kunnen trekken.

Daarnaast is deze analyse noodzakelijk voor de mogelijkheid van een discussie over samenvallende functies.

Verder vestigen wij de aandacht op de expletieve constructies zelf met betrekking tot al de bovenvermelde omstandigheden die als bepalende factoren te beschouwen zijn. Er is een belangrijke rol aan de syntactische en semantische eigenschappen van de werkwoorden in deze constructies toegekend. Wij merken ook een aantal voorwaarden op die van belang zijn in het geval van expletieve passieve zinnen, een specifiek subtype.

Omdat de behandeling van *presentatief er* in enkele publicaties tot een vergelijking met de Engelstalige constructies met *there* leidt, besteden wij ook aan deze aanpak een paar passages. Wij gebruiken *A Comprehensive Grammar of the English Language* van Quirk et al. om zowel gelijksoortige als verschillende kenmerken van expletieve constructies in het Engels te bespreken.

Vervolgens beproeven wij de bevindingen op theoretisch niveau op basis van werkelijke voorbeelden. Om deze redenen stellen wij een corpus samen dat gebaseerd is op een keuze uit de moderne literatuur, namelijk op drie romans. Wij beschouwen dit criterium als het meest geschikte om een objectief onderzoek naar *er* in expletieve constructies in het standaard taalgebruik te kunnen uitvoeren. Tot slot maken wij gebruik van die opgenomen voorbeelden om een vergelijking met het Engelse *there* in praktijk te illustreren, namelijk met betrekking tot de mogelijkheden van vertaling.

2. Algemene karakterisering:

2.1. Positie van het *er* woord binnen het Nederlandse grammaticale systeem:

Het woordje *er* wordt vaak een vrijwel geïsoleerde status in het systeem van de Nederlandse taalkunde toegekend. De redenen hiervoor zijn vrij duidelijk: allereerst spreken wij van een linguïstisch verschijnsel dat volledig eigen is aan de Nederlandse taal. In andere talen bevinden zich wel verschijnselen die met het *er* in het algemeen tot op zekere hoogte vergeleken kunnen worden, of die wij een analogische functie binnen een bepaalde context hebben. Dit kunnen wij bijvoorbeeld in vertaling tegenkomen, een duidelijke grensvlak tussen twee talen waar een behoefte is aan een tegenhanger die dezelfde rol kan vervullen met zo min afwijking in betekenis mogelijk.

Waarschijnlijk is er woord met een gelijksoortige rol in een andere taal dat zo veel aandacht verdient als het Engelse *there*. (Quirk et al. 1985: 89, 127, 897) Vooral de constructie *there is/are* is door taalkundigen opgemerkt. (Donaldson 2008: 366) Zo'n tendens kan in enkele gevallen tot een conclusie leiden dat de zogenaamde *presentatieve* of *expletieve* constructies met *there* vrijwel equivalent zijn aan het duidelijk lijkende (en functioneel vaak inderdaad analogische) soort constructies van *er + zijn* zoals in de volgende zin: “*Er* is een man daar in een pak.”

Het Duits biedt dan voor gelijksoortige taaluitingen de constructie *es gibt* aan. (Helbich & Buscha 2013: 239, 243). De combinatie van een voornaamwoord zonder een echte lexicale betekenis met wat wij een existentiële betekenis van een werkwoord suggereert dat de werking van deze constructies gewoon op hetzelfde principe gebaseerd is. De aanwezigheid van *expletieve constructies* in andere, vooral Germaanse talen, kan tot veronderstellingen over de mogelijkheid van een etymologisch verband ervan leiden. Het Engels in het bijzonder biedt op dat opzicht een vanzelfsprekende vormelijke gelijkenis die inderdaad afgeleid kan worden van een gemeenschappelijke herkomst.¹

Hoewel onze behandeling naar geen diepe comparatieve analyse strijft, kunnen wij een discussie over de bovengenoemde parallellen amper vermijden, vooral in het geval van *there*. De specificiteit, die wij aan *er* toegeven en die wij aan het begin al vermeld hebben, overschrijdt in vele opzichten die van *there*. Om preciezer te zijn, wij vermoeden dat de flexibiliteit van het gebruik van *er*, die wij verder gedetailleerd illustreren, bewijzend genoeg is om het figuurlijke verband met *there* woorden in andere talen met een korreltje zout te

¹ “there, adv. – ME. *thar*, *ther*, fr. OE. *pār* [...], rel. to [...] Dutch *daar* [...]” (Klein 1971: 1603)

nemen. Daarnaast vertonen *expletieve* constructies in het Nederlands specifieke kenmerken die bijv. in het Engels niet voorkomen. Wij kunnen ze bovendien in een groter aantal taalsituaties gebruiken. (Donaldson 2008: 366)

Wat wij een flexibiliteit van het gebruik hebben genoemd betekent in feite de verschillendheid van linguïstische contexten waarin *er* voorkomen kan met een bepaalde functie. Dit noemen wij voortaan gebruikswijzen of afzonderlijke functies van *er*. Die behandelen wij verder op basis van semantische en syntactische eigenschappen.

(1a) *Er* is een man daar in een pak.

(1b) *There's* a man there in a suit.

(2a) [Hij heeft twee dochters.] Ik heb *er* drie.

(2b) [He has two daughters.] *I have *there* three.

(2c) [He has two daughters.] I have \emptyset three.

Hoewel de bovengenoemde constructie *there is* (in het bovenstaande geval aanwezig in de gereduceerde vorm *there's*) equivalent genoeg is om het *er* + *is* te vervangen in de vertaling van de eerste zin (het expletieve, ook soms benoemd het presentatieve gebruik van *er*)², is het niet bruikbaar in de context die de zin (2a) verbeeldt, namelijk *er* gekoppeld met een hoeveelheidsaanduiding (het kwantitatieve gebruik). *Er* kunnen wij in dit geval eventueel met *ervan* vervangen, een soort verband met een verschillende (prepositionele) functie.³

Als blijkt uit een van de mogelijke variant van de vertaling in (2c), deze specifieke taalsituatie heeft zelfs geen Engelse equivalent voor *er* nodig.⁴ In andere woorden, het contextuele verband tussen de inleidende zin tussen vierkante zaakjes en die tweede dat in deze taalsituatie in het Nederlands noodzakelijk is, hoeft in de Engelstalige vertaling helemaal niet toegepast zijn.

De bovenstaande voorbeelden leiden tot de veronderstelling dat als wij bruikbare tegenhangers in andere talen willen zoeken (of op een theoretische niveau of bijvoorbeeld in vertaling) moeten wij met een beperkte context werken, in dit geval liefst één functie van *er*. Zelfs dan moeten wij toch in gedachte hebben dat al deze functies vrij veel specifieke kenmerken vertonen die bij de tegenhangers ervan – hoewel ze in vertaling enz. functioneel

² Deze twee begrippen zijn niet helemaal als synoniemen op te vatten. Onze opmerking dient de terminologie te illustreren waarmee deze functie van *er* aangeduid wordt.

³ Rijpma & Schuringa 2008: 168.

⁴ “In English, it means something like ‘of them/it’, but is usually not translated.” (Donaldson 2008: 367)

zijn – niet hoeven voor te komen. De bovenvermelde *expletieve* constructies gedragen bijvoorbeeld verschillend in het Nederlands als in het Engels. Wij kunnen ze bovendien in een groter aantal taalsituaties gebruiken. (Donaldson 2008: 366) Wij kunnen vervolgens ook dezelfde regel in de andere richting veronderstellen: woorden zoals *there* of *es* die in de vermelde constructies optreden kunnen zelf ook kenmerken vertonen (of functies vervullen) waarvan in het geval van *er* helemaal geen sprake kan zijn.

De multifunctionaliteit van *er*, of eerder de eigenheid van elke afzonderlijke functie, roept de vraag op of deze gebruikswijzen door de taalkundigen zelfs als afzonderlijke woorden, homoniemen, beschouwd moeten worden als soms gesuggereerd. (Haeseryn et al. 1997: 464)

2.2. Algemene kenmerken:

De eigenheid van *er* is in de vakliteratuur literatuur op nog een andere wijze vermeld: *er* als een geheel ontwijkt meestal een definiëring van de woordsoort omdat enkele gebruikswijzen een bijwoordelijk karakter demonstreren terwijl andere zich eerder als voornaamwoordelijk manifesteren.⁵ Daarom wordt de lezer soms met een bepaalde onevenwichtigheid geconfronteerd in afzonderlijke grammatica's die meestal op een traditionele verdeling van de gehele taal naar woordsoorten berusten. Omdat *er* deze conformiteit vermijdt komen wij vaak bepaalde duidelijke verschillen in de theoretische behandeling ervan tegen.

De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* die wij bijgevolg in veel gevallen geraadpleegd hebben als de meest geschikte theoretische basis voor ons onderzoek, besteedt in vergelijking met andere publicaties in ons bibliografie het meest aandacht aan de algemene informatieve grondslag van dit verschijnsel en biedt dus de meest systematische samenvatting. Desondanks wordt de lezer in het geval van een bepaalde hoeveelheid kwesties gewaarschuwd voor het tot zo ver blijvende gebrek aan consensus dat uit de afwezigheid van noodzakelijke studies voortkomt. (Haeseryn et al. 1997: 464-489)

Over de eigenschappen die voor het woord *er* onder alle omstandigheden gelden kan principieel vrij weinig verteld worden. De klinker van het woordje wordt normalerwijze zwak uitgesproken (sjwa, /ə/, samen /ər/), tenzij er sprake is van een nadrukkelijke bedoeling (/e/) waarmee *er* typerend niet voorkomt. (Haeseryn et al. 1997: 464; Rijpma & Schuringa 2008: 168)

⁵ In enkele bronnen, met name Tsjechische leerboeken, wordt het begrip *voornaamwoordelijk bijwoord* benut om alle gebruikswijzen van *er* in het algemeen te benoemen (Krijtová & Trnka 1975: 82). Dit begrip behouden wij desondanks (naar het voorbeeld van de ANS en andere grammatica's) uitsluitend voor het *prepositionele* gebruik van *er*, respectievelijk voor de samengestelde middelen ervan (bijv. *erin*).

De gewonere, fonetisch zwakke vorm kan in de gesproken taal tevens vervangen worden door /dər/ die in de schriftelijke taal met *d'r* of *t'r* correspondeert zoals in (4). Van Wijk beschouwt het samenvallen van /ər/ met de /dər/ vorm als het resultaat uit het gebruik van *er* en *daar* als synoniemen (1912: 157).

In het algemeen verschilt het gebruik van deze twee varianten respectievelijk na stemhebbende en stemloze medeklinkers. Ten slotte wordt ook een regionaal verschil tussen de /e/- en /ə/-uitspraken gesuggereerd.

- (4) *D'r* komt niemand van terug.

Taalhistorisch gezien is het hedendaagse *er* een resultaat van het samenvallende van een verzwakte vorm van *daar* en een oudere vorm van het persoonlijke voornaamwoord in genitief (3^e persoon, meervoud). (Haeseryn et al. 1997: 464; Schönfeld 1932: 134) Van Dale illustreert het genitieve gebruik in de volgende voorbeelden:

- (5) Geef mij een paar sigaren, zijn *er* nog veel in het kistje?
(6) Er zijn *er* velen.
(7) Er zijn *er* die zo iets niet doen. (2015: 789)

Zo'n gebruik laat in de eerste instantie denken aan wat wij vastgesteld hebben als het *kwantitatief* gebruik. Als wij zullen aannemen dat dit soort *er* wel een aantoonbaar resultaat is van een vroegere genitiefsvorm, dan kunnen wij het tot de overlevende overblijfselen van een oudere, meer synthetische vorm van Nederlands die in veel grotere mate gebaseerd was op verbuiging.

Op de bovengenoemde dichotomie tussen het fonetisch sterkere *daar* en het zwakkere *er* sluiten corresponderende semantisch-syntactische verschillen aan. In veel opzichten worden die twee (soms nog met het derde woord *hier*) als tegenhangers van elkaar beschouwd als geïllustreerd in volgende taalsituatie:

- (6a) Ik ben *er* nog nooit geweest.
(6b) *Hier/daar* ben ik nog nooit geweest.

Hand in hand met de fonetische nadruk die *daar* draagt, gaat in de zin (6b) ook een verschil in de thematische structuur van de zin, d.w.z. de lezer kan veronderstellen dat de plaatsbepaling

die aangeduid is door de betreffende woorden van meer informatief belang is in (6b). In de zin met *er*, een onbeklemtoond element, beslist de ontvanger dat de meest belangrijke boodschap eerder op een ander element van de zin ligt. Behalve de fonetische vorm en de structurele betekenis kunnen wij ook concluderen dat er een verschil zit in het vermogen van deze woorden om bepaalde posities in de zin te vervullen. (Broekhuis 2013: 7-8)

- (7a) Ik ben *er* nog nooit geweest.
- (7b) **Er* ben ik nog nooit geweest.
- (8a) Ik ben *hier/daar* nog nooit geweest.
- (8b) *Hier/daar* ben ik nog nooit geweest.
- (9) *Er* huult een baby.

De uitgesloten variant (7b) bewijst dat *er* als plaatsbepaling de eerste zinsplaats niet kan vervullen. In de zin (9) komen wij een voorbeeld van het *plaatsonderwerp er* tegen dat de positionering aan het begin van de zin niet alleen toelaat maar in veel gevallen zelfs vereist. (vgl. 3.1.)

Voor de volledigheid voegen wij toe dat de bovengenoemde kenmerken zijn duidelijk niet te beschouwen als het toevallige samenvallen maar als een systeem van verbonden delen.

Met weinig overdrijving kan geconcludeerd worden dat de behandeling van *er* verschilt per bron. Als al vermeld, Haeseryn et al. bieden een complexe discussie aan die al de gebruiksmogelijkheden van het woordje naast elkaar stelt, af en toe nog met speciale aandacht aan de overeenkomsten die ze vertonen. Deze aanpak is gedeeld door nog andere theoretische werken die het dientevolge ook beschouwen als gewoon verschillende functionele manifestaties van één woord en niet als afzonderlijke homoniemen. Onder andere kunnen wij die volgende opnoemen:

- 1) Donaldson. *Dutch, a Comprehensive Grammar* (p. 366-373)
- 2) Rijpma & Schuringa. *Nederlandse Spraakkunst* (p. 168)
- 3) Florijn e.a. *De Regels van het Nederlands. Grammatica voor Anderstaligen* (p. 161-166)

Wij kunnen deze aanpak ook bij Tsjechische bronnen opmerken. (Krijtová & Trnka 1975: 82) Begrijpelijkswijs moeten wij dan in gedachte hebben dat het niveau van theoretische inzicht in het thema is eerder verschillend in het geval van bronnen die bedoeld zijn als

studiemateriaal voor (anderstalige) leerlingen Nederlands en van degene die gericht zijn op een academische discussie. Daarom merken wij de laatstgenoemde op slechts als een toevoeging.

Wij hebben overeenkomstige onderdelen uit twee theoretische bronnen – de Engelstalige reeks *Syntax of Dutch* (Broekhuis) en de Nederlandstalige *Syntaxis van het Nederlands* (Bennis) – geselecteerd om een aantal van onze tot zo ver voorgestelde kwesties beter te kunnen belichten:

- 1) De algemene eigenschappen van *er*
- 2) De relatie tussen *er*, *hier* en *daar* en de vervangbaarheid door elkaar
- 3) Het inbedden van *er* binnen het systeem van Nederlandse voornaamwoorden en bijwoorden.

2.2.1. *Er*, *hier* en *daar* binnen het systeem van R-pronomina:

Auteurs van ten minste twee taalkundige publicaties beslissen om *er* vanuit een andere perspectief te bestuderen dan in het geval van Haeseryn et al. *Er*, samen met de bovengenoemde tegenhangers *daar* en *hier*, zijn ingebed in een systeem van de zogenaamde *R-woorden* of *R-pronomina* samen met nog andere woorden die tot op zekere mate vergelijkbare eigenschappen vertonen, bijv. *waar* of *ergens*. Daaruit ontstaat in de perspectief van ons onderzoek niet alleen de kwestie van de verschillen en overeenkomsten tussen de drie betreffende woorden, maar ook van de rol ervan tussen andere voornaamwoorden. In allebei de bronnen kunnen wij de positie van die woorden tussen het voornaamwoordelijke en het bijwoordelijke gebruik van *er* opmerken, hoewel dit geen hoofddoel van de behandeling is: al de betreffende voornaamwoorden vertonen namelijk in bepaalde taalsituaties of een voornaamwoordelijk of een bijwoordelijk karakter. Broekhuis discussieert de zogenaamde R-pronomina⁶ binnen de context van adposities en *adpositional phrases*, of simpel gezegd *phrases* die syntactisch op een aanwezigheid van een voorzetsel, een achterzetsel of in zeldzame gevallen nog op andere specifieke voorwaarden berusten. Broekhuis behandelt tot in detail onder andere het semantische niveau van zulke constructies, en beschouwt een groepering gebaseerd op semantische betekenis als een van de

⁶ Benoemd op basis van de aanwezigheid van de “r”-klank in het woord. Wij benutten hier naar het voorbeeld van Broekhuis het begrip *voornaamwoorden* ondanks onze vroegere opmerking over de dubbelzinnigheid van woordsoort-gebaseerde karakterisering. De auteurs beperken zich tot de voornaamwoordelijke gebruikswijzen van *er* en de andere betreffende woorden.

geschikte mogelijkheden. Hij concludeert dat de meeste *adpositional phrases* te maken heeft met relaties op basis van plaats- en tijdaanduiding.⁷

De woorden binnen de R-groep kunnen namelijk als de zogenaamde *spatial pro-forms* optreden, of in andere woorden, middelen van plaatsaanduidende pronominalisering (die in onze discussie verder onder het locatieve gebruik vallen) zoals bewezen in het volgende voorbeeld met *er* als de proform in (9b) die de specifieke beschrijving van plaats van (9a) vervangt op basis van de contextuele kennis van de ontvanger. (Broekhuis 2013: 7)

(9a) Jan heeft jarenlang *in Amsterdam* gewoond.

(9b) Jan heeft *er* jarenlang gewoond.

Op basis van de laatstgenoemde kenmerk – het verband met een ruimte die contextueel bekend is aan de spreker en de ontvanger – benut Broekhuis in het geval van *er* de beschrijving “*referential*”.⁸

Hier en *daar*, die wij als de potentiële tegenhangers van *er* vastgesteld hebben, demonstreren het vermogen om een functioneel vergelijkbare plaatsaanduidende *proform* te worden op basis van pragmatische kenmerken die het “neutrale” *er* in feite ontbreekt, namelijk aanwijzing, en respectievelijk nabijheid (*hier*, ook *proximity*) en afstand (*daar*, ook *distance*). (Broekhuis 2013: 293) De laatstgenoemde kenmerken kunnen ook aangeduid worden als [\pm prox] naar het voorbeeld van Bennis. (2000: 184) Om deze eigenschappen beter uit te leggen: het gebruik van *hier* of *daar* signaleert een specifieke contextuele relatie tussen de spreker en de werkelijkheid waarover hij spreekt die *er* niet heeft, een lichamelijke of figuratieve nabijheid of afstand:

(9b) Jan heeft *er* jarenlang gewoond.

(9c) Jan heeft *hier* jarenlang gewoond.

In de zin (9c) kunnen wij bijvoorbeeld simpel veronderstellen dat de spreker de plaats in gedachte heeft waar hij zich op dat moment bevindt. Als wij aannemen dat *er* een resultaat is van de verzwakking van *daar*, kunnen wij ook geloven dat het verlies van de aanwijzing en wellicht ook van de kenmerk [\pm prox] een deel was van dit proces.

⁷ Hij verdeelt die *phrases* in het algemeen naar *spatial*, *temporal* en *non-spatial/temporal*. (Broekhuis 2013: 70)

⁸ “The spatial pro-form *er* is referential in the sense that it refers to some place known to the speaker and the addressee.” (Broekhuis 2013: 7)

Naast het gebruik van *er/hier/daar* als plaatsaanduidende proformen die (op basis van context) elkander vervangen kunnen, moeten wij op dit punt opmerken dat de bovengenoemde eigenschappen kunnen beschouwd worden als aanwezig ook bij het prepositionele gebruik⁹ dat verder van belang is zowel in de discussie van Broekhuis als in die van Bennis, maar in beperkte mate mogelijk ook bij het *presentatieve* gebruik; de vervanging van *er* met *daar* is namelijk in bepaalde taalsituaties met het oorspronkelijke gebruik van *er* als *plaatsonderwerp* mogelijk. (Haeseryn, 1997: 466)

(10) *Daar* was laatst een meisje loos.

In een opmerking noemen Haeseryn et al. zo'n vervanging een "uitzondering". Verdere details over de specifieke aard van *daar* in dit gebruik zijn niet besproken.¹⁰

Bennis voegt een onderdeel over de R-pronomen toe in zijn behandeling van vragende zinnen. (2000: 181-196) Anders dan in het geval van voornaamwoorden die naar menselijke (of soms eventueel niet-menselijke maar wel grammaticaal mannelijke of vrouwelijke) referenten verwijzen en die bijgevolg een "onbelemmerde" verbinding kunnen vormen met een voorzetsel (bijv. voornaamwoorden *haar* of *wie* in verbindingen zoals "naar haar", "naar wie"), een combinatie van een voorzetsel met een onzijdig voornaamwoord is meestal grammaticaal uitgesloten (* *naar het*, * *naar wat*). De voornaamwoorden kunnen in zulke gevallen vervangen worden door "woorden die normaliter gebruikt worden als pronominale plaatsbepaling, zoals *er*, *daar* en *overal*." (183) In geval van *er* spreken wij in dit verband van het prepositionele gebruik, of een *voorzetsel-verbonden er*.

De tabel 1 (bijlage 1) biedt een samenvatting van de betreffende woorden, R-pronomen volgens het schema van Broekhuis. (2013: 293) Die verdeelt deze voornaamwoorden naar twee subgroepen: de eerste (A) bevat *er*, *hier*, *daar* en *waar* in het betrekkelijke gebruik, de tweede (B) dan *waar* in het vragende gebruik, *ergens*, *nergens* en *overal*.

Elk van de voornaamwoorden in deze twee subgroepen demonstreert een bepaalde eigenschap die het met een aantal andere voornaamwoorden deelt. Die zijn op een corresponderende manier [R-] pronomen genoemd. Broekhuis defineert ze als 3^e persoon-voornaamwoorden in

⁹ D.w.z. het contrast tussen een neutrale rol van *er* en die verwijzende van *hier/daar* (met de aanduiding van respectievelijk [+prox] en [-prox]) is te vinden in het geval van voornaamwoordelijke bijwoorden met deze voornaamwoorden. De algemene vervangbaarheid van elkaar geldt hier ook. (Haeseryn et al. 1997: 465)

¹⁰ Dezelfde.

enkelvoud die als *argument* in een zijn gebruikt kunnen worden (bijv. onderwerp of voorwerp). (293)

De voornaamwoorden die op deze manier als tegenhangers van de R-woorden bedoeld zijn, hebben óf ontberen elk nog een definiërende kenmerk: in het geval van de eerste subgroep zijn ze verdeeld naar degene die onzijdig zijn, aangeduid als [+neuter], en degene die een mannelijk of vrouwelijk zelfstandig naamwoord kunnen vertegenwoordigen [-neuter].

Er valt dientengevolge samen met [+neuter] *het* en [-neuter] *hij/zij* onder de categorie *referential* zoals al vermeld (d.w.z. de referenten verwezen door *hij* of *zij* zijn contextueel bekend aan de spreker op dezelfde manier als bijv. in het geval van de ruimte waarnaar er verwezen wordt met de plaatsaanduidende proform *er*).

Voornaamwoorden die niet-onzijdig zijn en die naar een menselijk referent verwijzen, kunnen met voorzetsels gecombineerd worden zoals in het voorbeeld (11a) Zou een onzijdig voornaamwoord met een voorzetsel verbonden worden, wordt in de meeste gevallen in plaats ervan de corresponderende R-woord benut om een *voornaamwoordelijk bijwoord* te vormen:

(11a) Jan houdt van *haar/iemand/niemand*.

(11b) Jan houdt van **het/ʔiets/ʔniets*.

(11c) Jan houdt *er/ergens/nergens* van.

Verwijzing naar niet-menselijke objecten vereist meestal ook een vervanging (Bennis 2000: 184). Donaldson bespreekt de combineerbaarheid alleen in de context van *er* en de corresponderende voornaamwoorden *het* en het meervoud *ze*¹¹, en beschrijft de referenten waarnaar er met de voornaamwoordelijke bijwoorden verwezen wordt als “things”. (Donaldson 2008: 368)

Enkele gevallen zoals bij *iets* en *niets* in (11b) of bijv. ook *alles* beschouwt Bennis als twijfelachtig maar biedt geen verdere uitleg aan. Daarom kan vermoed worden dat er wel taalsituaties kunnen ontstaan waarin zo’n vervanging niet hoeft voor te komen of dat er moedertaalsprekers zijn die het gebruik van een voorzetsel en de betreffende [R-] voornaamwoord als acceptabel beschouwen. Wij merken dit feit op om de aandacht erop te vestigen dat de hele groep R-pronomina niet helemaal homogeen optreedt.

¹¹ Donaldson, Haeseryn en andere auteurs stellen het thema voor zonder gebruik van de theorie over de R-woorden. Donaldson – anders dan die anderen, die expliciet over verwijzingen naar enkelvoud spreken – merkt ook de verwijzing naar voornaamwoorden in meervoud op.

Naast het vermogen om een [-neuter] voornaamwoord te vervangen en de definiërende kenmerk, die ze met dat voornaamwoord paart (*referential, demonstrative, relative*), lijken de R-woorden bovendien weinig andere gedeelde kenmerken te hebben. Bennis, die geen verdeling naar subgroepen maakt, merkt nog *bepaaldheid* (aangeduid als [+def]) die *er, daar* en *hier* samenbindt. (2000: 184)

Voor ons onderzoek van *er* is misschien nog een opmerking waard dat het woord in geen andere gebruikswijze dan als deel van een voornaamwoordelijk bijwoord een verschil maakt tussen het grammaticale geslacht van waarnaar het verwijst: het bijwoordelijke (*locatief*) *er* kan op dezelfde manier verwijzen naar *de stad* als *het huis, kwantitatief er* ook.

Voor de volledigheid voegen wij de individuele combinaties van de tegenhangers toe.

Aanwijzende (*demonstrative*) *hier* en *daar* corresponderen als volgt:

- 1) *hier* dient als tegenhanger voor [+neuter] *dit* op basis van nabijheid. [-neuter] *deze* hoeft geen vervanging te ondergaan;
- 2) *daar* dient als tegenhanger voor [+neuter] *dat* op basis van afstand. [-neuter] *die* hoeft geen vervanging te ondergaan.

Het betreffende (*relative*) gebruik van *waar* correspondeert met het [+neuter] betreffende *dat*.¹² [-neuter] *die* hoeft geen vervanging te ondergaan.

De tweede subgroep, die de vragende en “kwantificerende” (*quantificational*) voornaamwoorden bevat (Broekhuis 2013: 293) verschilt op basis van het criterium dat binnen de paren van [R-] pronomina het verschil tussen die “vervangbare” en “niet-vervangbare” bepaalt: wij spreken van de vakjes [+human] en [-human] in plaats van het geslacht, of in andere woorden, de menselijke of niet-menselijke identiteit van de referent. De [-human] [R-] voornaamwoorden die een vervanging vereisen zijn: *wat* (correspondeert met het vragende *waar*) en “kwantificerende” (*quantificational*) voornaamwoorden *iets* (correspondeert met *ergens*), *niets* (correspondeert met *nergens*) en *alles* (correspondeert met *overal*).

Het laatste aspect van de R-pronomina dat wij een vermelding waard vinden heeft te maken met de kwestie van dubbele – voornaamwoordelijke en bijwoordelijke – betekenis van *er*. Al de voornaamwoorden, die als deel van de voornaamwoordelijke bijwoorden optreden,

¹² Broekhuis benadrukt het verschil van het betreffende en het aanwijzende *dat* door de corresponderende Engelse vertalingen *which* (betrekkelijk) en *that* (aanwijzend). Er wordt een analogische distinctie gemaakt tussen de [-neuter] voornaamwoorden *die* (*who* en *this*).

verliezen op dat moment de bijwoordelijke, of meer specifiek, *spatiale* betekenis. (Bennis 2000: 185)

- (12a) Jan houdt *nergens* van.
- (12b) Jan doesn't like *anything*.

De verandering van de volgorde de twee delen van de betreffende *phrase* – het voorzetsel en het voornaamwoord – is een van de prominentste kenmerken van de R-pronomen. Die vereisen namelijk de positie vóór het voorzetsel en nooit erna.¹³ Dit verschil in volgorde blijkt in enkele gevallen zelfs dat enige tussen een R-woord in verband met een voorzetsel en gewoon een bijwoordelijk gebruik van hetzelfde woord zoals geïllustreerd in de zinnen (12a) en (13a) waaraan een Engelse vertaling bijgevoegd is:

- (12a) Jan houdt *nergens* van.
- (12b) Jan doesn't like *anything*.
- (13a) Jan houdt van *nergens*.
- (13b) Jan doesn't like *any place*. Jan doesn't like it *anywhere*.

Op basis hiervan vermoeden wij dat er geen taalsituatie van dubbelzinnigheid zou kunnen ontstaan waarin de lezer een keuze zou moeten maken tussen die twee interpretaties. Bennis vestigt nog de aandacht op de mogelijkheid van taalsituaties waarin de voornaamwoorden wel met een voorzetsel gebruikt worden maar met een duidelijk bijwoordelijk betekenis. Dan blijft de volgorde onveranderd:

- (14a) Ik ga *tot hier* en niet verder.
- (14b) * *Hier* ga ik *toe* en niet verder.
- (15a) Van waar vertrekt de boot naar het stadhuis?
- (15b) * *Waar* vertrekt die boot *van*?

Na een gedetailleerde behandeling van de relatie tussen *er*, *daar* (en tot op zekere hoogte *hier* en andere woorden met een vrij analogische status binnen de Nederlandse grammatica) op basis van de gedachten van Broekhuis en Bennis willen wij op dit punt aan onze eerste

¹³ Dezelfde.

kwestie uit 1.1. aansluiten, namelijk aan de vermeende status van een equivalentie tussen het Nederlandse *er* en het Engelse *there*.

Ten behoeve van onze aandacht aan de vertalingsmogelijkheden is het geschikt om nog een aantal feiten op te merken.

There is door een aantal van enkele bronnen¹⁴ inderdaad vermeld als de letterlijke vertaling en ook de functionele tegenhanger in de Engelse presentatieve of existentiële constructies. In de discussie van Broekhuis over R-woorden, d.w.z. in de context van het bijwoordelijke en het voorzetsel-verbonden gebruik, is *er* om duidelijke redenen ook met *there* geïdentificeerd.

(2013: 293) Daarnaast is *there* ook als de vertaling van *daar* gebruikt, een vorm die bovendien duidelijk etymologisch verbonden is, daarom kunnen wij ook de band tussen *er* en *there* verklaren. (vgl. 2.1.)

Dit betekent dat *there* in veel taalsituaties als de juiste vertaling van zowel *er* als *daar* kan optreden, zelfs in situaties die geen andere verschil bevatten. Dus ontstaat in de zin (16) dezelfde vertaling voor twee verschillende zinnen. De eerste variant (17a) is identiek aan de bovengenoemde voorbeeldzin (6a), die tweede (17b) met draagt dezelfde semantische betekenis als (6b) maar is veranderd om een identische volgorde te vertonen als (17a) zoals toegelaten in het geval van het mobielere *daar*:

(16) I have never been *there*.

(17a) Ik ben er nog nooit geweest.

(17b) Ik ben daar nog nooit geweest.

Er kunnen dientengevolge ook analogische situaties ontstaan in het geval van het gebruik van *there* als de vertaling van het plaatsaanduidende *er/daar*. Wij uitzonderen op dint punt de verhouding tussen *daar* en *er* in expletieve constructies omdat er, zoals al opgemerkt, informatie ontbreekt m.b.t. de werking van *daar* in zulke gevallen.

In het geval van de twee corresponderende types van voornaamwoordelijke bijwoorden kan *there* amper gebruikt worden.¹⁵

¹⁴ "Indefinite subjects are very commonly placed after the verb in Dutch with *er* introducing the verb in much the same way as 'there' can be used in English, but the practice is much more common in Dutch and is often employed where a construction with 'there' would not be possible in English [...]." (Donaldson 2008: 366)

¹⁵ Wij veronderstellen dat een aantal bijwoordelijke voornaamwoorden met *daar*, *hier* en *waar* als basis functioneel equivalent kan zijn aan de Engelse samenstellingen in het patroon geïllustreerd door *thereof* of *therein*. Het gebruik daarvan is desondanks beperkt, allereerst dragen deze samenstellingen een verschillende stylistische waarde (heel formeel) (Quirk et al 1985: 1453).

2.3. Functies van *er*:

2.3.1. Verdeling:

Het volgende hoofdstuk dient om de individuele regels van het gebruik van *er* uit te leggen op basis van de volgende functies die erdoor vervuld kunnen worden: plaatsaanduiding (*locatief er*), hoeveelheidsaanduiding (*kwantitatief er*) en voornaamwoordelijk bijwoord (*prepositioneel er*). (Haeseryn et al. 1997: 465-466) Voor de behandeling van al de kenmerken en voorwaarden van het gebruik van *er* als het plaatsonderwerp (*presentatief of expletief er*) behouden wij om praktische redenen een apart hoofdstuk, hier beperken wij ons tot een algemene inleiding waarbij wel een paar opmerkingen in verhouding tot dit gebruikswijze moet verschijnen, namelijk wat de verdeling en een onderscheiding van de problematiek in het algemeen betreft.

Als wij al vastgesteld hebben, de categorisatie van de verschillende manieren waarop *er* gebruikt kan worden is bij verschillende werken niet universeel. Voor de duidelijkheid bieden wij in de bijlage (tabel 2) een overzicht aan van de afzonderlijke types categorisering van de gebruikswijzen in een aantal theoretische werken in het Nederlands en het Engels. Daarnaast hebben wij nog een aantal praktische bronnen toegevoegd die naar onze mening bedoeld zijn om het gebruik van *er* uit te leggen aan de leken binnen hun studie van het Nederlands als een vreemde taal. Op dit punt kunnen wij bijgevolg veronderstellen hoe verschillend de behandeling van deze kwestie eruitziet afhankelijk van het doel van de bron. Vooral enkele theoretische bronnen bieden eigen begrippen aan om de aard van een bepaald gebruik te karakteriseren. Daarom willen wij bijvoorbeeld de feitelijke equivalentie van de termen *expletief*, *presentatief*, *existentiël* of eventueel *plaatsonderwerp* m.b.t. *er* in onze behandeling benadrukken.

Paardekooper – anders dan meest andere auteurs – verdeelt de afzonderlijke gebruiken op basis een praktische syntactische voorwaarde die wij aan het begin verondergesteld, namelijk het vermogen van *er* om als het eerste zinsdeel van de zin te voorkomen, of respectievelijk het gebrek eraan (1971: 56). Deze kenmerk isoleert het *plaatsonderwerp-er* (d.w.z. *er* of in presentatieve of in passieve constructies) van de andere functies. Daarnaast onderscheidt Paardekooper functies waar *er* apart staat [*plaatsonderwerp-er* in zin (1) en *locatief er* in (2a)] en degenen waar het een zinsdeel samen met een ander element vormt, namelijk een voorzetsel waarbij het hoort, vgl. varianten (3a) en (3b). (1961: 22-24)

- (1) Is *er* zoëven iemand gekomen?
- (2a) Hij zag *er* iets liggen.
- (2b) * *Er* zag ie¹⁶ iets liggen.
- (3a) Hij heeft lang *op dat blad* geschreven. Hij heeft *er* lang *op* geschreven.
- (3b) Ik denk *er* soms *aan*.

Deze verdeling suggereert in het geval van *voorzetsel-verbonden er* een verdere categorisatie op basis van de individuele syntactische functies die vervuld zijn door de constituenten die vervangen zijn. Deze functies zijn te beschouwen als overgenomen door het *er*+voorzetsel-groep zonder verandering. (1961: 22) In de betreffende voorbeelden is bijgevolg sprake van *erop* als een bijwoordelijke bepaling (3a) en een voorzetselvoorwerp.

2.3.2. Verwijzende en grammaticale functies, parallellen met *het*:

Wij komen nog een ander handig criterium van verdeling tegen in *De regels van het Nederlands. Grammatica voor anderstaligen* (Florijn et al., 2004: 161-162) Volgens hun schema zit het belangrijkste verschil in de verwijzende aard van *er* in enkele taalsituaties en de grammaticale rol ervan in andere. De niet-verwijzende rol is toegegeven aan de expletieve taaluitingen.

Wij kunnen amper als toevallig beschouwen dat deze verdeling eigenlijk dezelfde twee groepjes van gebruik produceert als die in het geval van *Paardekooper*. In andere woorden, wij kunnen aannemen dat er een verband is tussen de grammaticaliteit van de plaatsonderwerp en in passieve zinnen, en het feit dat het als het enige op de eerste zinsplaats gebruikt kan worden, namelijk een nood om een zin in bepaalde taalsituaties met een andere constituent aan te vangen dan wat wij als het “echte” onderwerp met een volle lexicale betekenis beschouwen. Er kan in zulke situaties sprake zijn van onbepaalde constituenten die de eerste zinsplaats meestal niet kunnen vervullen zoals gezien in (1b),¹⁷ of van afwezigheid van een *echte* onderwerp (passieve zinnen), of van andere, meestal pragmatische redenen (informatie-structureel). *Er* dient in deze zinnen als het grammaticale onderwerp (ook *dummy onderwerp* of, zoals al vroeger genoemd, *plaatsonderwerp*).

¹⁶ Voorbeelden genomen uit publicaties benutten wij zonder veranderingen in de vorm die in het geval van oudere werken soms vroegere, niet meer gebruikte spellingsnormen vertoont zoals in dit geval. *Ie* is dus bijgevolg equivalent aan de vorm *hij*.

¹⁷ Florijn e.a. geven de volgende commentaar: “Onbepaalde subjecten staan vaak áchter de persoonsvorm. *Er* staat dan vóór de persoonsvorm.” (2004: 162) Er kunnen wel onder specifieke omstandigheden zinnen ontstaan die een niet-generiek gebruik van een onbepaald onderwerp maken.

- (1a) *Er zit een heel bijzonder vogeltje op het dak.*
 (1b) *Een heel bijzonder vogeltje zit op het dak.
 (2a) *Er wordt veel gefietst in Amsterdam.*

In het geval van passieve zinnen met *er* en één van de werkwoorden *worden/zijn* is soms het doel van de spreker om de agent of de oorzaak van de gebeurtenis naar de achtergrond te verschuiven en dus de aandacht op een ander deel van de zin te vestigen (bijvoorbeeld het lexicale werkwoord zelf).¹⁸ De agent of de oorzaak kan eventueel omgeschreven worden.

- (5b) *Er wordt veel gefietst in Amsterdam (door fietsers).*

Hoewel wij bij een aantal theoretische bronnen een verdeling tussen gewoon *expletieve/presentatieve* zinnen met *er* en *presentatieve-passieve* zinnen tegenkomen, worden die twee meestal beschouwd als twee types van eenzelfde functie. Ook in het geval van het *passieve er* spreken wij dus van een *plaatsonderwerp*.

De term *plaatsonderwerp* wordt soms met *voorlopig onderwerp* vervangen. Dit resulteert waarschijnlijk uit een tot op zekere hoogte vergelijkbare betekenis van *het* die in deze functie optreedt:

- (3) *Het is begrijpelijk dat Sofie niet meer van die man kan houden.*

Rijpma & Schuringa openen een discussie over de vergelijkbaarheid van de functies van plaatsonderwerp *er* en *het*. Beide krijgen in hun behandeling de benoeming *plaatsonderwerp*. (1968: 242)

Het dient vaak als een grammaticaal middel voor een eigenlijk onderwerp (bijv. een onderwerpszin met *dat*, vgl. de bovenstaande voorbeeldzin) dat in het uitloop volgt. (Haeseryn et al. 1997: 1133-1138). *Er* loopt inderdaad ook vóór het echte onderwerp, en ook om grammatische redenen. Als een grammaticaal voorwerp treedt *het* ook prominent op in zinnen met de zgn. *onpersoonlijke (impersonal)* werkwoorden. (Broekhuis et al. 2015: 186) Werkwoorden van deze koppelen in principe niet met naamwoordelijke argumenten (d.w.z.

¹⁸ “[...] zinnen zonder actief subject, ook zelfs geheel subjectloze structuren, die een “onpersoonlijk karakter krijgen. [...] Het specifiek inherente *er*.” (Van Es & Van Gaspel 1971: 69)

naamwoordelijke constituenten die noodzakelijk gepaard gaan met het werkwoord). Onder andere komen wij dit bij de zogenaamde *weather verbs* tegen (werkwoorden die allerlei weersomstandigheden beschrijven, bijv. “*Het waait.*”) ¹⁹

Broekhuis et al. veronderstellen dat de meerderheid van onpersoonlijke werkwoorden (*dooien, hagelen, misten, regenen* enz.) een mogelijkheid van een argument helemaal uitsluiten. (2015: 185-186) Af en toe kunnen wij desondanks enkele voorbeelden van zo’n gebruik vinden. Bij deze uitzonderingen kan zelfs *plaatsonderwerp er* optreden:

- (4) *Er waaide een ijskoude wind.*

Onpersoonlijke werkwoorden zijn in onze behandeling ook van belang want ze worden beschouwd als ongeschikt om in passieve zinnen voor te komen. Broekhuis et al. concluderen, dat het vermogen van een werkwoord om in passief gebruikt te worden afhankelijk is van de combineerbaarheid ervan met een extern argument.²⁰ In andere, simpele woorden, alleen werkwoorden die met een eigenlijk onderwerp gebruikt kunnen worden zijn bruikbaar in passieve zinnen met *er*.

In het vorige hoofdstuk hebben wij over het gebruik van *er* als een plaatsaanduidende proform kort gesproken. Tevens hebben wij al een paar voorbeelden bijgevoegd van de combinatie van *er* met voorzetsels en met hoeveelheidsaanduidingen. Bij al deze drie functies spreken wij van een verwijzend gebruik, d.w.z. *er* (apart of als deel van een voornaamwoordelijk bijwoord) staat in plaats van een vroeger vermeld constituent. De volgende voorbeelden belichten zo’n geval binnen vrij korte taaluitingen:

- (5) Ik zit *in de trein* altijd te lezen maar mijn vriend gaat *er* meestal zitten praten.
(6) Wij hebben twee *kinderen* maar zij hebben *er* zeven.
(7) Hij is gewend aan die herrie maar ik ben *er* nog steeds niet *aan* gewend.

De contextuele kennis van de ontvanger is vooral in langere gesprekken van belang. De boodschap van deze zinnen kan omgeschreven worden: Zij hebben zeven van *waar wij het*

¹⁹ Dezelfde.

²⁰ Dezelfde.

over hebben. Hij gaat meestal zitten praten naar *de plaats waar wij het over hebben*. Ik ben nog steeds niet gewend aan *wat wij het over hebben*.

Er kunnen meer gebruikswijzen in één zin samenvallen (twee, ten hoogste drie). In zulke instanties verschijnt er op basis van de omstandigheden eenmaal óf tweemaal. (Haeseryn et al. 1997: 485) Het samenvallen van meer functies is afhankelijk van een aantal combinatorische regels en voorwaarden m.b.t. de woordvolgorde in een betreffende zin.

2.3.3. *Locatieve er*:

Het locatieve gebruik kan in het algemeen hoogstwaarschijnlijk als de minst ingewikkelde functie van *er* samengevat worden. Dit *er* staat voor een vroeger vermelde uitdrukking die of een plaatsaanduiding is of die haar suggereert. Dit noemen wij de *anaforische referentie*. Zoals vroeger bediscussieerd is de vervanging met *daar* of *hier* in een groot aantal gevallen toegelaten. Die dragen dezelfde semantische functie hoewel zij een verschuiving in specifieke betekenis suggereren – een lichamelijke of figuurlijke verhouding van de spreker tot waar hij het over heeft.²¹

- (8a) B: Nee, ik ben *er* nog nooit geweest.
- (8b) B: Nee, *daar* ben ik nog nooit geweest.
- (8c) B: Nee, *hier* ben ik nog nooit geweest.

Er draagt in deze functie altijd de rol van een bijwoordelijke bepaling (met uitzondering van een samenvallende van functies wanneer er meer interpretaties mogelijk zijn). Het antecedent hoeft ten opzichte daarvan geen bijwoordelijke bepaling zijn hoewel dit het duidelijkste type van verwijzing verbeeldt. (Haeseryn et. al 1997: 467)

- (9) Ik zit *in de trein* altijd te lezen maar mijn vriend gaat *er* meestal zitten praten.
- (10) Ze kijkt *naar de grachten* en rondvaartboten die *er* overal varen.
- (11) *De stad* is een van de populairste in het land. Ik ben *er* echter nooit geweest.

In het voorbeeld (10) verwijst *er* naar een gesuggereerde ruimte die aangeduid is door een voorzetselvoorwerp. In (11) dient zelfs het onderwerp van de voorafgaande zin als de

²¹ Donaldson introduceert de *locatieve* functie als volgt: "This *er* replaces *daar*, meaning 'there' in the sense of a place, in unstressed position." (2008: 370)

plaatsaanduiding die vervangen wordt. In beide gevallen is de band toch vrij vanzelfsprekend. Haeseryn e.a. merken op dat enkele taalsituaties zelfs geen expliciete plaatsaanduiding nodig hebben om *er* te gebruiken.²²

- (12) Dit jaar heeft *de maatschappij* 300 nieuwe personeelsleden aangenomen. Nu werken *er* 1300 mensen.

In zulke gevallen vertegenwoordigt *er* een vermeende plaatsaanduiding die dankzij het voorafgaande constituent contextueel begrijpbaar is. Het kan in de bovenstaande zin (12) omgeschreven worden als “bij de maatschappij”.

Locatief er kan ook gebruikt worden als deel van een langere zinsdeel, dw.z. niet zelfstandig (bijv. in “de huizen *er* vlak naast” vervult het de rol van een nabepaling). (Haeseryn et al. 1997: 487)

Locatief er is ook te vinden in een aantal vaste uitdrukkingen:

- (13) A: Kan ik met de hoofdredacteur spreken, alstublieft?
B: Even kijken. Nee, die *is er* vandaag niet.
(14) *Er* is één oplossing.
(15) Je geld of je bent *er* geweest!

In deze zinnen zijn de vormen van *er* + *zijn* op te vatten in de betekenis “aanwezig zijn” (13), “bestaan” of “bereikbaar zijn” (14) en “dood zijn” (15).

Voor de volledigheid voegen wij daarnaast toe dat er af en toe ook constructies kunnen voorkomen die de betekenis “bestaan” met het werkwoord *zijn* maar zonder *er* aanduiden. Die horen allemaal bij een archaïsch taalgebruik of bij de bijbelse taal (Haeseryn e.a. 1997: 467)

- (16) God is (**er*).
(17) Ik ben die (**er*) is.
(18) Hij is (**er*) niet meer.

Tot slot is het belangrijk om nog een aspect van *locatief er* op te merken. In de zin (14) wordt een taalsituatie aangeboden die in elk geval ook als expletief geïnterpreteerd moet worden en

²² Dezelfde.

zou mogelijk zelfs slechts op die interpretatie krijgen. Haeseryn e.a. verklaren het als “oorspronkelijk *locatief*” maar “ook *presentatief*”.²³ Als *er* een presentatieve betekenis draagt maar kan óók als *locatief* gebruikt worden, kunnen wij het bovendien wellicht beschouwen als een zeldzaam geval waarin de locatieve functie tevens het eerste zinsdeel vormt. (vgl. 2.2.)

Dit leidt tot een noodzakelijke discussie over de vaagheid van de grens tussen deze twee functies die wij bij een aantal voorbeelden in het praktische corpus tegengekomen zijn. Haeseryn e.a. kennen een aantal overeenkomsten tussen die twee toe die een interpretatieve verwarring kunnen veroorzaken.²⁴ Zij merken een zowel syntactische als semantische overlap, namelijk een introductie van een letterlijke of figuurlijke ruimte die voor de gebeurtenis in de zin van belang is, en de zelfstandigheid van *er* in allebei de functies. Toch kunnen wij toch taalsituaties veronderstellen die

- a) een echte samenvatting van twee duidelijk afzonderlijke functies bevatten;
- b) een interpretatie van een óf die andere toelaten.

Op dit punt zijn nog de syntactische verschillen tussen die twee functies van belang. Als wij al vastgesteld hebben, komt *er* verplicht voor in expletieve zinnen indien het de positie van het eerste zinsdeel vervult. Het gebruik ervan net na de persoonsvorm is wel mogelijk maar in de meeste gevallen geïnterpreteerd als facultatief. Daarom vermoeden wij dat de locatieve interpretatie in zinnen met die twee mogelijkheden de voorkeur heeft als het betreffende *er* in postpositie staat.

2.3.4. *Prepositioneel er*:

Bij het prepositionele (ook *voorzetsel-verbonden*) gebruik vormt *er* samen met een voorzetsel een *persoonlijk* voornaamwoordelijk bijwoord om naar zaken en niet-menselijke levende wezens te verwijzen. (Haeseryn et al. 1997: 477, 495)

- (20) Hij heeft een hond gekocht. Hij is *ermee* gaan wandelen.

In gesproken taal kunnen voornaamwoordelijke bijwoorden ook gebruikt worden om naar menselijke referenten te verwijzen. Zo’n gebruik is als informeel te beschouwen:

²³ Dezelfde.

²⁴ “[...] de twee gebruikswijzen zijn in een zin niet altijd duidelijk van elkaar te onderscheiden.” (1997: 468) Haeseryn e.a. gebruiken de term “*situerend er*” om allebei de functies te overkoepelen.

(21) Ik zei dat mijn vader alle kinderen opat en dat mijn moeder er *eerst* soep van kookte.

De delen van voornaamwoordelijke bijwoorden kunnen of gesplitst of vast aan elkaar geschreven voorkomen. (Haeseryn et al. 1997: 501) In het geval van de splitsing kunnen andere zinsdelen de ruimte intussen bezetten (typerend bijvoorbeeld ontkenningen, allerlei bijwoordelijke bepalingen enz.).

(22) *Dat ongeluk* is al zo lang geleden gebeurd, ik denk *er* nooit meer *aan*.

(23) Denk je *eraan*?

De splitsing van de delen van het voornaamwoordelijke bijwoord door andere zinsdelen duidt meestal geen betekenisverschil aan maar kan wel van verschillende stilistische waarde zijn:

(24a) De redactie bleek *daar* niet zo tevreden *mee* te zijn.

(24b) De redactie bleek *daarmee* niet zo tevreden te zijn.

De voorbeeldszin (24a) wordt beschouwd als preferentieel. In het algemeen geldt dat de ongesplitste vorm eerder typerend is voor de geschreven taal terwijl die gesplitste vaker in de gesproken taal voorkomt. Regionale variatie in het taalgebruik speelt daarnaast ook een rol; het Belgisch-Nederlands vertoont in vergelijking met noordelijke taalvarianten een tendens om de splitsing vaker te vermijden.²⁵

Binnen een bepaalde context kunnen ook zinnen ontstaan die alleen één van de varianten toelaten:

(25a) Je hoeft *er* echt niet meer *op* te rekenen.

(25b) *Je hoeft *erop* echt niet meer te rekenen.

(25c) Je hoeft daarop echt niet meer te rekenen.

In het geval van een onbeklemtoond *er* in het voornaamwoordelijke bijwoord is de splitsing als verplicht op te vatten (25a). Het gebruik van een verwijzende voornaamwoordelijke bijwoorden met *daar* kan in dezelfde taalsituatie ongesplitst optreden (25c). In andere specifieke taalsituaties is de tegengestelde variant noodzakelijk zoals in (26a) en (27a).

²⁵ Dezelfde.

(26a) Ik ben *er* bang *voor* dat hij het niet haalt.

(26b) * Ik ben *ervoor* bang dat hij het niet haalt.

(27a) Ik ben *erover* gevallen.

(27b) * Ik ben *er* gevallen *over*.

Persoonlijke bijwoordelijke voornaamwoorden kunnen soms twee voorzetsels bevatten. De splitsing is dan niet mogelijk:

(28a) De bomen stonden *om* het huis *heen*.

(28b) De bomen stonden *eromheen*.

(29a) Het is iets *tussen* blauw en groen *in*.

(29b) Het is iets *ertussenin*.

Bij samenstellingen met *er*, *daar*, *hier* of *waar* wordt de ongesplitste vorm geschreven als één woord, anders dan in het geval van samenstellingen met andere R-pronomina waar het voornaamwoord en het voorzetsel niet vast aan elkaar geschreven worden (bijv. *ergens op*, *nergens van*). In oudere literatuur kunnen wij desondanks ook de laatstgenoemde tendens vinden in het geval van samenstellingen met *er* enz zoals opgenomen in voorbeeldszinnen in het praktische gedeelte.

In de meeste gevallen draagt *prepositioneel er* een verwijzende functie, het staat een vroeger vermeld constituent voor zoals in het voorbeeld (30b) (*anaforische referentie*). Daarnaast bestaan ook vaste uitdrukkingen waarin *er* een metaforische rol draagt. (Haeseryn et al. 1997: 494)

(30a) Je bent *er* gloeiend *bij*!

(30b) Ik heb de lijst van prijswinnaars doorgelezen, maar je bent *er* niet *bij*.

De betekenis van de uitdrukking in (30a) kan omgeschreven worden als “gevangen worden”. In de volgende zinnen kunnen wij allerlei andere metaforische betekenissen herkennen: “vertrekken” (31), “iemand geloven” (32), “ontsnapt/weg zijn” (33).

(31) We trokken *erop* uit.

- (32) Ik trap *er* niet *in*, hoor.
- (33) De dieven zijn *er* met de woordenboeken *vandoor*.

Werkwoordelijke constructies waarin *er* aan een prepositioneel deel aansluit horen ook bij vaste uitdrukkingen. Onder de prominentste constructies vinden wij *er* + *uitzien*, eventueel *ernaar* + *uitzien* bij zinnen zoals “Het ziet *ernaar uit* dat het gaat regenen.” (Donaldson 2008: 372)

Bij de combinatie van *er* of andere R-pronomina met de voorzetsels *met* en *tot* komen wij met een verplichte verandering in vorm tegen, namelijk *–mee* (bijv. “Nu zit je *ermee*”) en *–toe* (bijv. “*Waar* dat toch allemaal *toe* kan leiden.”).

Daarnaast is ook de correspondentie tussen *naar* en *–heen* en *–naartoe* in verwijzende zinnen met een richtingaanduiding te zien zoals vertegenwoordigd in zinnen (34a) en (34b). (492, 499-500) Buiten deze context, dw.z. *naar* in een betekenis die geen richting aanduidt, blijft de vorm dezelfde zoals in (35a) en (35b).

- (34a) Hij ging *naar* het Concertgebouw.
- (34b) Hij ging *erheen/ernaartoe*.
- (35a) Ze luisterden *naar* de muziek.
- (35b) Ze luisterden *ernaar*.

Hetzelfde principe geldt in het geval van het voorzetsel *van* van vormen *–vanaf* en *–vandaan*:

- (36a) Ze kwam *van* het concertgebouw.
- (36b) Ze kwam *ervandaan*.

Vooraf in het gesproken Belgisch-Nederlands verschijnt een tendens om het gebruik van *er*af (en andere voornaamwoordelijke bijwoorden met *af*) met dat van *ervan* te vervangen. (Haeseryn et al. 1997: 493)

- (37) Ze sprong *ervan*.
- (38) Kom *daarvan*!

Er bestaat een lange lijst voorzetsels die voornaamwoordelijke bijwoorden niet vormen. Die horen meestal bij de formele taal of vaktaal (*aangaande, behoudens, niettegenstaande*).²⁶

Afzonderlijke types voornaamwoordelijke bijwoorden vertonen ook verschillende mate van noodzakelijkheid. Bij het persoonlijke *er*+... is een vervanging met het patroon *voorzetsel*+*voornaamwoord* helemaal uitgesloten (**naar het*), terwijl het ontstaan van voornaamwoordelijke bijwoorden bij onbepaalde groepen (*ergens, nergens, overal*) kan beschouwd worden als niet altijd dwingend. (dezelfde, 496)

(39a) Ze namen *van alles* een beetje.

(39b) Ze namen *overal* een beetje *van*.

Voornaamwoordelijke bijwoorden zijn buitengewoon bruikbaar in constructies van voorlopige voorzetselvoorwerpen waarbij het voorzetsel een andere zin introduceert. In deze gevallen is de verwijzing *kataforisch*. Ook dan is de splitsing mogelijk.

(40) Denk *erom* dat je de deur goed sluit.

(41) Het leek *er* gewoon *op* dat de hond zelf die keuze had gemaakt.

Er als deel van een persoonlijk voornaamwoordelijk bijwoord kan aan de volgende zinsdelen meedoen:

1) Bijwoordelijke bepalingen

2) Voorzetselvoorwerp

3) Nabepaling

(42) De bomen staan *eromheen*.

(43) Denk *er* in het vervolg maar wat eerder *aan*.

(44) Het leuke *ervan* is dat we het niet gemerkt hadden.

²⁶ Dezelfde.

2.3.5. *Kwantitatief er*

Kwantitatief (ook *partitief*) *er* wordt normalerwijze gedefinieerd als verwijzend naar contextueel relevante naamwoordelijke of onbepaalde constituenten. Deze verwijzing treedt in het algemeen op met verschillende aanduidingen van hoeveelheid:

- (45) A: Hoeveel kinderen hebben ze?
B: Ze hebben *er* wel een stuk of tien.

Het bovenstaande voorbeeld illustreert de meest typerende en ongecompliceerde linguïstische context waarin dit soort *er* voorkomen kan: de hoeveelheidsaanduiding is verbonden met een vroeger vermelde referent naar die verwezen wordt op een manier die wat analogisch lijkt aan voorzetsel-verbonden constructies. De uitdrukkingen van hoeveelheid, die in de zinnen een centraal element verbeelden, kunnen vrij verschillend zijn. In de meeste gevallen kan er sprake zijn van telwoorden en onbepaalde voornaamwoorden zoals *een paar*, *verschillende*, *genoeg*, *voldoende*, *zat*, *enkele*, ook de meeste afleidingen van de –lei en –hande types (*enerlei*, *allerlei*, *allerhande*) enz.²⁷

Bij het gebruik van deze vorm verwijzing moet de aandacht gevestigd worden op wat in de context relevant is en waarnaar er dientengevolge verwezen wordt. Deze opmerking verlichten wij in de volgende zin:

- (46) Dit waren de eerste *voorbeelden*. Er volgen *er* straks *meer*.

De ontvanger van deze boodschap herkent dat het antecedent waarvan er straks meer zal komen *voorbeelden* is omdat het onmogelijk is om meer van *eerste voorbeelden* te hebben. Het contextueel relevante deel die bij de vervanging van belang is kan dus maar een gedeelte zijn van een *phrase*.

Naast de bovenstaande middelen kan de aanduiding van hoeveelheid ook vertegenwoordigd worden door een groot aantal naamwoordelijke constituenten die geïnterpreteerd kunnen worden als van de betekenis “veel” of “weinig”. *Geen*, opgevat door Haeseryn et al. als een soort versmelting van “niet één” (dezelfde, 479), kan ook gebruikt worden zoals in (48).

- (47) A: (Heeft u nog van die lekkere appels?)

²⁷ *Zat* kan gebruikt worden in informeel taalgebruik als een synoniem van *genoeg*.) De meeste andere afleidingen van de –lei en –hande types zijn in principe mogelijk maar eerder als archaïsch beschouwd. (dezelfde, 478)

B: Ja, ik heb *er* nog *een hele masa*.

(48) A: (Heeft u noog meer van die handige kleine doosjes?)

B: Nee, we hebben *er* jammer genoeg *geen* meer.

De mogelijkheden van splitsing zijn al in de bovenstaande voorbeeldszinnen geïllustreerd.

In bepaalde contexten kunnen wij *kwantitatief er* ook met constituenten combineren, die geen expliciete hoeveelaanduiding vertonen:

(49) Ik heb geen boeken over letterkunde, maar ik heb *er* wel *over taalkunde*.

(50) Hij had veel goede leerlingen, maar hij had *er* ook *die absoluut niet konden rekenen*.

Zinnen (49) en (50) laten de interpretatie “een aantal” toe. Waarschijnlijk kunnen wij deze gevallen ook als een type elliptische uitdrukking beschouwen die een aantal oplossingen door omschrijving toelaten.

In voorbeelden (49) en (50) moet al weer een onderscheid gemaakt worden tussen de gehele *phrases* van de vorige zin (*boeken over letterkunde*) en de delen ervan waarnaar er verwezen wordt (*boeken*).

Een enigszins vergelijkbaar geval verbeelden constructies van het type *er zijn er die/je hebt er die* waarin het geïmpliceerde antecedent samengevat kan worden als “mensen” of “men”, of eventueel “een aantal mensen”. (479)

(51) Er zijn *er* die zeggen dat de president corrupt is.

Deze zinnen kunnen normalerwijze duidelijk omgeschreven met *men* als een algemeen onderwerp.

De typerende hoeveelheidsaanduiding ontbreekt verder in een specifiek type constructies waarbij een vergelijking en een kwantitatief woord aanwezig zijn. *Kwantitatief er* kunnen wij bovendien als facultatief opvatten:

(52) Ik heb *evenveel* kilometers gelopen als jij (*er*) gefietst hebt.

Wij willen tot slot een aantal voorbeelden toe te voegen die als een vertegenwoordiging van het regionaal-verschillend gebruik dienen. Bij een aantal sprekers kunnen ook niet-kwantitatieve voorbepalingen van het antecedent als acceptabel beschouwd worden, al dan niet gevolgd door een hoeveelheidsaanduiding:

- (53a) Rozen? Ik heb *er* nog *een heleboel*.
- (53b) Rozen? Ik heb *er witte en rode*.
- (53c) Rozen? Ik ben *er* nog *vijftig* witte en *vijftig* rode.

Voorbeelden (53b) en (53c) zijn op te vatten als regionaal gebruik. Dit soort constructies die in de standaardtaal niet mogelijk zijn laat bovendien aan onze discussie over de rol van *er* als *genitief* denken.

Er verschijnt een interessante situatie bij de volgende zin die ook als geografisch bepaald te beschouwen is:

- (56a) Gisteren heb ik *appels* gekocht bij de groenteboer, maar vandaag ga ik *er* kopen in de supermarkt.

Haeseryn et al. verklaren de redenen voor zo'n gebruik als volgt: de verwijzing betreft niet het bepaalde referent maar eerder een categorie. (dezelfde, 480) Wij kunnen de boodschap eventueel omschrijven als: "Vandaag ga ik meer kopen van *wat wij het over hebben*." Er kan een andere variant bij een ander deel moedertaalsprekers optreden:

- (56b) Gisteren heb ik *appels* gekocht bij de groenteboer, maar vandaag ga ik *ze/die* kopen in de supermarkt.

Er wordt ook in enkele regionale taalgebruiken, namelijk België en zuidelijke provincies van Nederland, in verband met verwijzingen naar niet-telbare zelfstandige naamwoorden, bijv. stofnamen. (dezelfde, 483-484) De volgende voorbeeldszinnen illustreren het onderscheid tussen de standaardtaal (zonder *er*) en regionaal taalgebruik:

- (57a) A: Wilt u nog koffie?
B: Nee, ik heb *er* nog.
- (57b) A: Wilt u nog koffie?

B: Nee, ik heb nog.

Broekhuis & Dikken noemen een andere regel die slechts bij enkele regionale gebruikswijzen in het Belgisch-Nederlands ontdoken kan worden. *Kwantitatief* er is namelijk alleen te associëren met telbare zelfstandige naamwoorden. (2012: 933) De volgende zin is dientengevolge in de standaardtaal uitgesloten:

(58) * Jan heeft *veel* wijn maar Piet heeft *er weinig*.

Anders dan *prepositioneel* of *locatief* er komt het *er* in deze functie in vaste uitdrukkingen niet vaak voor. Donaldson merkt slechts één idiomatische zin:

(59) Hij is *er één* van een tweeling. (2008: 368)

3. *Presentatief* (plaatsonderwerp) er:

3.1. Algemene kenmerken:

Er met een *expletieve* of *presentatieve* functie, of *plaatsonderwerp* *er*, kunnen wij naar twee ondergeschikte rollen verdelen. Ten eerste zijn er de *zogenaamde* presentatieve constructies die meestal een onbepaalde onderwerp introduceren. Het doel van deze zinnen is vaak om de existencie, de aanwezigheid of beschikbaarheid van een informatief belangrijk deel te vermelden, of eventueel andere, specifieke informatie over het karakter ervan te mededelen. (Krijtová & Trnka 1975: 194)

Bij de tweede type komt *er* in passieve constructies voor. Die ontberen ten gevolge daarvan de aanwezigheid van een agentief of oorzakelijk onderwerp dat of helemaal niet aanwezig is of tot de rol van het voorwerp of *door-bepaling* (ook soms genoemd *logisch* onderwerp) gereduceerd wordt. (Haeseryn et al. 1997: 1402-1403)

In dit hoofdstuk bespreken wij een aantal voorwaarden en beperkingen van allebei de types. Die betreffen zowel de eigenschappen van werkwoorden die gebruikt kunnen worden als de aard van de constituenten die daarnaast in zulke zinnen voorkomen.

Het eerste type van *plaatsonderwerp* *er* is typerend (maar niet helemaal uitsluitend) voor zinnen met onbepaalde constituenten als het *eigenlijke* onderwerp.²⁸ In de meeste gevallen zijn zulke onderwerpen verplicht om buiten de eerste zinsplaats te staan. *Er* bezit dan de

²⁸ Benoemd ook het *ware onderwerp* of *getalsonderwerp*. (Haeseryn et al. 1997: 467)

plaats met een grammaticale rol. De rol van deze structurering is bovendien vaak pragmatisch: een nieuw en dus ook informatief belangrijker deel van de zin wordt naar achteren verschuiven. Het eigenlijke onderwerp treedt in een postverbale positie op, meteen na de eerste pool.

(1a) *Een baby* huilt.

(1b) *Er* |huilt| *een baby* | |.²⁹

De zin aangeduid in (1a) is wel mogelijk voor te komen als de betekenis van de zin categoriaal is, d.w.z. het (agentief) onderwerp *een baby* vertegenwoordigt een typisch voorbeeld van een categorie. De gebeurtenis aangeduid door het werkwoord verwijst dan, in simpele woorden, naar een typische kenmerk van zo'n categorie. In de meeste categoriale zinnen kan het getal van het onderwerp vervangen worden zonder een betekenisverschil.

Als er sprake is van een individueel geval van een huilend baby, dan moet de structuur in (1b) gebruikt worden.

Indien mogelijk staan in mededelende zinnen met onbepaalde onderwerpen ook andere zinslementen op de eerste zinsplaats in plaats van het *er* (vooral verschillende soorten bijwoordelijke bepaling, meest typerend een plaatsaanduiding). Dan kan *er* meteen na de eerste pool staan – voor het onderwerp zelf. Meestal spreken wij dan toch van facultatief gebruik; dit *er* wordt daarom *repletief* genoemd (3b):

(2a) *Er* stond daar ook *een grote bak met formaline*.

(2b) **Een grote bak met formaline* stond daar ook.

(3a) *Er* zaten *twee hondjes* in de kist.

(3b) In de kist zaten (*er*) *twee hondjes*.

In vragende zinnen komt *er* buiten de eerste zinsplaats voor.

Niet-repletief komt het *er* buiten de eerste zinsplaats in meest vragende zinnen. Daar treedt het vlak na de persoonsvorm op zoals in zinnen (4) en (5). In die eerste (een vraagwoordvraag) is de eerste zinsplaats overgenomen door het vraagwoord *wat*, in die

²⁹ Het symbool || dient om de twee zinspolen te omlijnen. Er bevindt zich in de bovenstaande geen verbale rest die de tweede pool vervullen, daarom beschouwen wij hem als leeg.

tweede (een *ja-nee*-vraag) blijft de eerste zinsplaats leeg. In beide gevallen is *er* direct na de persoonsvorm geplaatst.

Er wordt een herhalende vraagende zin (6) toegevoegd om een vanzelfsprekende uitzondering te illustreren:

- (4) Wat is *er* gebeurd?
- (5) Staat *er* in de koelkast misschien nog melk?
- (6) A: Er is iets gebeurd.
B: *Er* is iets wat? *Er* is iets gebeurd?

3.2. *Eigenlijk* onderwerp:

Naamwoordelijke constituenten die de rol van het *echte* of *eigenlijke* onderwerp aannemen horen in de meeste gevallen bij wat wij de *onbepaalde referentie* noemen. Zinnen waarin het constituent met een bepaald lidwoord (*bepaalde referentie*) optreedt zijn vrij zeldzaam.

- (7) *Er* was een heleboel angst van me afgevallen.
- (8) *Er* zaten vrouwen.

Het onderwerp met een zelfstandig naamwoord als hoofd kunnen zowel met het onbepaalde lidwoord in enkelvoud en geen lidwoord in meervoud (en bij ontelbare zelfstandige naamwoorden) optreden als met een kwantificerende aanduiding:

- (8) *Er* waren *weinig bezoekers*.
- (9) *Er* hingen *vier of vijf zelfgetekende, ingekleurde didactische panelen* op karton.
- (10) *Er* is *geen oorzaak*.
- (11) *Er* is weer *melk* te koop.
- (12) *Er* viel *een stilte*.

Naast zelfstandige naamwoorden kunnen ook onbepaalde voornaamwoorden als onderwerp optreden:

- (13) *Er* kuchte *iemand* buiten op de gang.
- (14) *Er* gaat *iets vreemds* gebeuren.

De redenen voor de aanvaardbaarheid van bepaalde constituenten in specifieke taalsituaties en het gebrek eraan in anderen is door Haeseryn et al. niet besproken. Toch kunnen wij een aantal contexten onderscheiden die zo'n onderwerp toelaten:

- (15) *Er bestaat de kans/de mogelijkheid* dat we niet kunnen komen.
- (16) *Er waren op de receptie aanwezig: de burgemeester, de wethouders en de meeste leden van de gemeenteraad.*
- (17) Er is ook nog altijd *de directeur* bij wie je terecht kunt.
- (18) Er kwamen weer *dezelfde twee meisjes* langsfietsen als 's morgens.
- (19) Er werden de gebruikelijke plichtplegingen verricht.
- (20) Er werd weer het oude argument aangevoerd: we hebben geen geld voor zoiets.

Zin (15) verbeeldt een taalsituatie waarin de *onbepaalde referentie* met die bepaalde vervangen kan worden zonder een betekenisverschil, d.w.z. dezelfde constituenten kunnen met een onbepaald lidwoord. Wij vermoeden ook dat de nabepaling door een bijzin in deze specifieke zin ook een rol kan hebben. De volgende (16) zin bevat een onderwerp in de vorm van een opsomming die na al de andere constituenten voorkomt.

Er is ook een bepaald onderwerp mogelijk indien het als “een toevoeging aan iets anders” beschouwd kan worden. (Haeseryn et al. 1997: 470)

De drie laatstgenoemde zinnen kunnen wij opvatten als beschrijvingen van herhaalde gebeurtenissen, gebruiken of gewoonten. De herhaling ervan is explicieter aangeduid door de aanwezigheid van een aanwijzende voornaamwoorden (*dezelfde*) zoals in (18) of door adjectieven en bijwoorden met een corresponderende semantische betekenis (*gebruikelijk, bekend, weer, altijd*).

3.3.1. Zinnen zonder *eigenlijk* onderwerp:

In enkele gevallen ontbreken constructies met zinnen een *eigenlijk* onderwerp. Naast passieve zinnen kunnen wij volgende situaties onderscheiden:

- (21) *Er is* niets te zien.
- (22) *Er viel* niet aan het besluit te tornen.

De werkwoorden *zijn* en *vallen* dragen in deze zinnen een existentiële betekenis en een *te*-infinitief. (Haeseryn et al. 1997: 471)

In het geval van passieve zinnen spreken wij in het algemeen van twee mogelijkheden m.b.t. het *echte* onderwerp:

- 1) *er* is geen onderwerp;
- 2) het onderwerp is een bijzin die niet op de eerste zinsplaats staat.

In het tweede geval merken wij een zeldzame overeenkomst met *voorlopig onderwerp het* dat wij vroeger besproken hebben. Namelijk kan de volgende zin ofwel door *er* ofwel door *het* geïntroduceerd worden:

- (23a) *Er* wordt beweerd dat hij gefraudeerd heeft.
(23b) *Het* wordt betreurd dat hij gefraudeerd heeft.

Onderwerpen die onbepaald zijn en een niet-categoriale betekenis dragen nemen de eerste zinsplaats aan in plaats van een *plaatsonderwerp er* onder specifieke voorwaarden die niet helemaal duidelijk zijn. Haeseryn et al. benadrukken de specifieke rol van het gezegde en in het algemeen ook de verhouding van de referent tot de handeling die aangeduid wordt (1997: 472). In praktijk kunnen wij deze voorwaarde versimpeld samenvatten als volgt: de semantische rol van de referent is van belang. Hoe actiever de rol van de referent is in de gebeurtenissen die aangeduid worden, hoe groter de kans is dat hij de rol van een grammaticaal onderwerp kan vervullen:

- (24a) *Een tijger* besloep zijn prooi.
(24b) [?] *Er* besloep *een tijger* zijn prooi.
(25a) Een agent stond het verkeer te regelen.
(25b) Er stond een agent het verkeer te regelen.

Als wij in de varianten van de zin (25) kunnen zien, enkele taalsituaties laten beide mogelijkheden toe.

Wij kunnen ook van de veronderstelling uitgaan dat onbepaalde constituenten met een specifieke betekenis en meestal een speciale klemtoon ook vaak de rol van het onderwerp op de eerste zinsplaats kunnen aannemen. Deze betekenis wordt normalerwijze de *onbepaalde specifieke referentie* benoemd: de spreker heeft een specifieke referent in gedachte maar het

gebrek aan een vroegere aanwezigheid ervan in de taalsituatie vereist nochtans het onbepaalde lidwoord:

(26) *Eén oplossing is er*, maar ook niet meer.

(27) *Een student* kwam *er*! En we hadden nota bene een hoogleraar verwacht.

Tot slot willen wij een opmerking maken m.b.t. een bijzondere omstandigheid van de plaatsonderwerp in presentatieve én onpersoonlijke passieve zinnen. Hoewel er in onze behandeling gesuggereerd is dat het *eigenlijke* onderwerp de grammatische rol aan het *plaatsonderwerp* helemaal overhandigt. In werkelijkheid moeten wij een belangrijke grammaticale betekenis aan het *eigenlijke* onderwerp toekennen; namelijk de congruentie met de persoonsvorm. (Rijpma & Schuringa 1968: 243) In passieve zinnen betreft de congruentie duidelijk het hulpwerkwoord van passief (bijv. “*Er zaten* veel vouten in zijn werk.”)

3.4. Positie van *er* in de zin op basis van andere constituenten:

Wij hebben net vastgesteld dat de standaardde positie van *er* in *presentatieve* constructies is die op de eerste zinsplaats. *Er* kan daar nooit weggelaten worden.

In vraagwoordvragen met een presentatieve betekenis wordt de rol van een onbepaald onderwerp vervuld door vragende voornaamwoorden die verplicht op de eerste zinsplaats staan. *Er* neemt diensgevolge de plaats direct na de persoonsvorm, d.w.z. aan het begin van het middenstuk. De aanwezigheid ervan is als verplicht te beschouwen indien de persoonsvorm een *intransitief* (onovergankelijk) werkwoord is zoals in de voorbeeldzin (26). (Haeseryn et al. 1997: 473)

(28) *Wie* komt *er* vanavond op dat feest?

(29) *Wat* gebeurt *er* aan de overkant?

Wij vestigen nu onze aandacht op wat Haeseryn et al. een gebrek aan “strikte regels” noemt m.b.t. de aanwezigheid van *er* buiten de eerste zinsplaats in niet-vragende zinnen: “Het kan facultatief zijn, er kan semantisch of stilistisch verschil in het spel zijn, én er is vooral veel individuele, soms ook geografische variatie in het gebruik.”³⁰

³⁰ Dezelfde.

In vragende zinnen met een naamwoordelijk deel van het gezegde heeft de aanwezigheid van *er* de voorkeur als dat naamwoordelijk deel een bijvoeglijk naamwoord of een zelfstandig naamwoord zonder lidwoord is:

- (30) Wie is *er* ziek?
- (31) Wie van u is (*er*) dokter?
- (32) Wat is (*er*) nou *beter* tegen de kou dan een hete grog?³¹

Vragende zinnen die een onbepaald lijdend voorwerp bevatten hebben dezelfde voorkeur hoewel er ook sprake is van facultativiteit:

- (33a) Wie schrijft (*er*) *een brief*?
- (34a) Heeft (*er*) een bezoeker *iets laten liggen*?

De afwezigheid van *er* in de bovenstaande voorbeeldszinnen kan ook een verschil in de bedoeling van de boodschap markeren. Zulke zinnen kunnen namelijk als een aansporing (31b) of een verwijt (32b) geïnterpreteerd worden.

- (33b) Kom op, jongens! *Wie* schrijft een brief?
- (34b) *Wie* heeft iets laten liggen?

Er is een voorkeur aan een afwezigheid van *er* gegeven precies in de tegengestelde scenario's, d.w.z. in vragende zinnen met een bepaalde constituent – ofwel als het naamwoordelijke deel van het gezegde, ofwel als een bepaald lijdend voorwerp:

- (35) Wie van u is (*er*) de dokter?
- (36) Wat is (*er*) het onderwerp van deze zin?
- (37) Wie schrijft (*er*) die brief?

Bovenstaande voorbeelden van *onbepaalde specifieke referentie* (26) en (27) illustreren ook zeldzame situaties met een naamwoordelijk onderwerp waarin *er* buiten de eerste zinsplaats

³¹ Voorbeelden met *er* tussen haakjes illustreren het gebruik dat als facultatief opgevat is.

verplicht aanwezig is. In (26) beschouwen wij het als deel van de vaste uitdrukking *er zijn* in de betekenis “bestaan”. (Haeseryn et al. 1997: 474)

Wij willen aan de opmerking over klemtoon op het onbepaalde onderwerp aansluiten. De aanwezigheid of afwezigheid van de klemtoon heeft vermoedelijk weinig te maken met de aanwezigheid van *er* zelf. Behalve de bovengenoemde contexten is het in het algemeen te beschouwen als facultatief. Wij kunnen dus een groot aantal taalsituaties met een presentatief karakter bedenken die helemaal zonder *er* voorkomen. Wij bieden een paar voorbeelden met verschillende types van onbepaalde onderwerpen aan:

- (38) *Een vreselijk ongeluk* is (*er*) vanmorgen op de Oranjesingel gebeurd.
- (39) *Heel wat bladzijden* ontbráken (*er*) aan het boek.
- (40) De bakker weet niet of hij zelf kan komen, maar *íemand* komt (*er*) in ieder geval een taart bij ons brengen.

Enkele taaluitingen laten het gebruik van *er* helemaal niet toe. De varianten van de zin (41) illustreren twee mogelijkheden; een van *er* als plaatsonderwerp op de eerste zinsplaats en die andere met een onbepaald onderwerp op dezelfde plaats:

- (41a) *Er* besloop hem *een gevoel van angst*.
- (41b) *Een gevoel van angst* besloop (**er*) hem.³²
- (42a) *Er* zal *iemand van ons* een brief schrijven.
- (42b) *Iemand van ons* zal (**er*) een brief schrijven.

Haeseryn e.a. noemt de voorbeelden (42a) en (42b) op als illustratie van het bestaan van taaluitingen waarin de redenen voor de afwezigheid van *er* niet duidelijk zijn. (1997: 475)

³² Deze zinnen bevatten bovendien hetzelfde werkwoord als de varianten van de vroeger vermelde zin (24), maar met *eigenlijke* onderwerpen die een onderscheid tussen een letterlijke (24a) een figuurlijke (41a) betekenis. In de laatstgenoemde geval is *besluipen* te beschouwen als een zgn. *psych-verb*. Dit feit roept opnieuw de vraag hoe bepalend de identiteit van het onderwerp en de semantische betekenis van het gezegde is voor de werking van *expletief er*. Als wij in de variant (24b) kunnen zien, *er* kan bij de figuurlijke betekenis van het werkwoord als het plaatsonderwerp optreden, terwijl de aanwezigheid ervan is bij de letterlijke betekenis uitgesloten. Wij kunnen ook vermoeden dat dit in het algemeen te maken heeft met een verschil tussen een *agentief* (*een tijger*) en een *oorzakelijk* (of *cause/causer*; *een gevoel van angst*) onderwerp.

Hoewel deze kwestie niet behandeld is in onze bronnen, Broekhuis besteedt veel aandacht aan *psych-verbs* in het algemeen (2015: 332-376).

Als de rol van het onderwerp op de eerste zinsplaats vervuld is door een passieve onderwerpszin, is *er* of facultatief of helemaal uitgesloten. Er kunnen allebei de mogelijkheden gevonden worden bij onderwerpszinnen die zowel met *dat* en *of* beginnen:

- (43) *Dat hij gefraudeerd heeft*, wordt (*er*) beweerd.
- (44) *Of er een dokter in de zaal was*, werd (*er*) gevraagd.
- (45) *Dat hij hard gewerkt heeft*, kan (**er*) niet gezegd worden.
- (46) *Of ze misschien toch een verblijfsvergunning kan krijgen*, wordt (**er*) nog onderzocht.

Wij moeten hier nog opmerken dat het gebruik van *locatief er* in plaats van *presentatief er* is in deze zinnen als acceptabel te beschouwen.³³

De aanwezigheid van een bijwoordelijke bepaling op de eerste zinsplaats heeft in feite weinig werkelijke invloed op de aanwezigheid van *er*. Die lijkt eerder op andere omstandigheden van de zin gebaseerd te zijn. Haeseryn et al concluderen, dat “in de meeste [van deze] gevallen is *er* in principe facultatief.” (1997: 476)

Daarom willen wij ons aandacht liever op de semantische betekenis van de betreffende bepalingen, of in andere woorden, welke soorten bepalingen op de eerste zinsplaats voorkomen. De voorbeeldszinnen illustreren taalsituaties van al twee mogelijkheden: de verplichte aanwezigheid van *er* (49) en het facultatief gebruik (47):

- (47) *Vanavond* komt (*er*) een student.
- (48) *In oktober* was *er* de grote retraite die een volle maand in beslag nam.
- (49) *Meestal* wordt *er* gezongen.
- (50) *In tegenstelling tot onze verwachting* is (*er*) niemand komen opdagen.
- (51) *Helaas* ontbraken (*er*) heel wat bladzijden aan het boek.
- (52) *Op de hoek van de straat* is (*er*) een winkel, *daarnaast* is (*er*) een postkantoor.

Tot typerende soorten bepalingen op de eerste zinsplaats horen: van *tijd* (47) en *frequentie* (49), *plaats* (52), *modaliteit* (51) of *toegeving* (50). Verder bespreken wij de aanwezigheid van bijwoordelijke bepaling op basis van meer voorbeelden in het praktische gedeelte.

³³ Dezelfde.

3.5. Het gezegde:

Kenmerken die de constructies met *presentatief er* op een of andere manier bepalen en die tevens te maken hebben met de omstandigheden van het gezegde lijken in vakliteratuur slechts gedeeltelijk behandeld te zijn. Als wij vroeger vastgesteld hebben, Haeseryn et al. besteden de aandacht bijna uitsluitend aan de omstandigheden van andere zinsdelen, vooral het eigenlijke onderwerp, en de woordvolgorde. Wij hebben wel opmerkingen bijgevoegd m.b.t. een aantal details zoals de eigenschappen van het naamwoordelijke deel van het gezegde. Die hebben wij voor de duidelijkheid in het gedeelte over de woordvolgorde zelf toegevoegd.

Hoewel wij vermoeden kunnen dat er enkele andere syntactische invloeden optreden die afhankelijk zijn van de aard van de gebruikte werkwoorden, wij beslissen – ten minste wat de presentatieve constructies betreft – onze aandacht eerder op de semantische karakterisering van die werkwoorden te vestigen. In het praktische gedeelte behandelen wij dan die werkwoorden zowel vanuit een kwantitatief als een kwalitatief gezichtspunt.

In het geval van de passieve zinnen met *er* kunnen wij onze veronderstellingen op de bevindingen van een aantal theoretische bronnen baseren. In het algemeen zijn ze opgenoemd als het zgn. *onpersoonlijk passief* in tegenstelling tot nog een andere soort passieve constructies die in het Nederlands voorkomen. (Broekhuis 2015: 199)

Als de meest typerende vertegenwoordigers van werkwoorden die in de expletieve niet-passieve zinnen voorkomen, worden meestal werkwoorden beschouwd die de existentie, beweging, toestand of andere algemene omstandigheden aanduiden. (Krijtová & Trnka 1975: 194) Wij kunnen veronderstellen dat dit uit de identiteit van het eigenlijke onderwerp voortvloeit: refererenten die als de nieuwe informatie in de context geïntroduceerd worden gaan in principe gepaard met gebeurtenissen die hun aanwezigheid verklaren, bijv. hun aankomst, het ontstaan of een typerende eigenschap zoals bij voorbeeld (53).

(53) *Er* huilt *een baby*.

Een groot aantal werkwoorden dient om aan te duiden dat er iets aanwezig of beschikbaar is in de context van de taalsituatie:

(54) *Er* is een oplossing.

In constructies met *zijn* kan een ander deel van de informatie over de handeling vaak pas in de bepalingen van het *eigenlijke* onderwerp, bijv. in relatieve of beknopte bijzinnen met *te*:

(55) Er *was* ineens iets in mij *dat moest verschijnen*.

De betekenis kan ook aangeduid worden d.m.v. het naamwoordelijke deel van het gezegde. Zulke zinnen komen ook meestal met *zijn* in de persoonsvorm voor:

(56) Wie is *er ziek*?

(57) *Is er* iemand *dood* of zo?

Er wordt prominent gebruikt met het werkwoord *gebeuren* die een proces introduceert. Andere omstandigheden van het onderwerp m.b.t. het toestand kunnen door werkwoorden zoals *veranderen, ontbreken, verschijnen, overblijven* enz. gerealiseerd worden.

(58) *Er ontbrak* ons aan niets.

Veel van de werkwoorden met een existentiële of locatieve betekenis (*bestaan, leven, plaatsvinden*) of werkwoorden met een aanduiding van beweging (*lopen, komen*) kunnen vaak vervangen worden met *zijn*.

Werkwoorden zoals *klinken, resoneren* treden op in zinnen die betrekking hebben tot de auditieve eigenschappen van het onderwerp. Daarnaast kunnen wij om semantische redenen ook zinnen met *kloppen* stellen.

(59) *Er klonk* een trilling in zijn stem.

(60) *Er klopte* iemand op de deur.

Het werkwoord *vallen* kan met afzonderlijke betekenissen verschijnen zoals wij in de volgende voorbeelden illustreren. In (61b) kan sprake zijn van een vaste uitdrukking, de betekenis van (61a) is dan ook als figuurlijk te beschouwen. De betekenis van (61d) kan omgeschreven worden als *sterven*.

(61a) *Er viel* een stilte.

- (61b) Wat *valt er* te huilen?
- (61c) *Er viel* een vleermuis uit een boom pal boven op mij.
- (61d) In totaal vielen er negen miljoen doden.

Opmerking verdient ook het gebruik van *zijn* in allerlei constructies die wij als vaste uitdrukkingen kunnen opvatten: *aan te doen zijn, mis zijn, sprake zijn van, in de orde zijn, in werking zijn, aan de hand zijn, onderweg zijn*.

Broekhuis et al. bediscussiëren een aantal omstandigheden (m.b.t. specifieke kenmerken van werkwoorden) die te maken hebben met het gebruik van onpersoonlijke passieve zinnen te maken hebben. Aan de ene kant is passivisering op zichzelf in het Nederlands vooral typerend is voor transitieve werkwoorden, aan de andere kant kunnen intransitieve werkwoorden, d.w.z. werkwoorden die geen noodzakelijke aanvulling door een direct voorwerp krijgen, in onpersoonlijke passieve zinnen met *presentatief er* optreden: “Impersonal passive is found with verbs that do not take a nominal direct object in active voice.” (2015: 199 en 420).

Broekhuis et al. merken enkele specifieke groepen werkwoorden op, die in deze constructies kunnen voorkomen: werkwoorden zoals *lachen* of *lezen* (62) die als intransitieve of pseudotransitieve te beschouwen zijn, werkwoorden die meestal met een voorwerpszin (als lijdend voorwerp) optreden (*vertellen*) (63). Werkwoorden met een voorzetselvoorwerp zoals in de zin (64) kunnen deze constructies ook vormen. (2015: 421)

- (62) Er wordt (door Marie) gelachen.
- (63) Door Peter werd (er) verteld dat het boek gestolen was.
- (64) *Er* werd lang *over dat voorstel* gesproken.

Zoals al vroeger vertoond is de aanwezigheid van *er* in veel zinnen met deze werkwoorden facultatief als er een ander constituent op de eerste zinsplaats staat. Broekhuis et al. veronderstellen zelfs dat zinnen met een bijwoordelijke bepaling op de eerste zinsplaats altijd betekent dat *er* facultatief is. (2015: 421)

- (65) *Op het grasveld* wordt (*er*) veel gevoetbald.

Als het werkwoord met een voorwerpszin of een voorzetselvoorwerp optreedt en dit constituent op de eerste zinsplaats staat, is de aanwezigheid van *er* in de zin als twijfelachtig of zelfs uitgesloten te beschouwen.

(66) *Dat het boek gestolen was* werd (**er*) door Peter verteld.

Het verschil zit volgens Broekhuis et al. in de informatieve waarde van de constituenten die op de eerste plaats optreden. (2015: 421) De voorwerpszin in (66) is op te vatten als een nieuw informatie, daarom is *er* niet gebruikt.

3.6. Combinatie van functies:

In bepaalde situaties kunnen wij taaluitingen voorkomen die het gebruik van twee functies van *er* in een zin vertonen. Enkele functies kunnen met elkaar gecombineerd worden terwijl andere de aanwezigheid van twee *er*-woorden vereisen. In het algemeen geldt dat een zin niet meer dan twee *er*'s kan bevatten. (Donaldson 2008: 372)

Wij bieden ook een heel theoretisch geval aan dat het samenvallen van al de functies in een zin met één *er* vertoont. Dit voorbeeld komt uit dezelfde bron.

(53) Vandaag staan *er* weer twee over in.

Deze zin kan opgevat worden als een illustratie van twee afzonderlijke gesplitste prepositionele functies (*erover* en *erin*), een gesplitste *kwantitieve* functie (*er twee*) en *presentatief er* in postverbale positie dat een onbepaald onderwerp introduceert.

Daarnaast kunnen wij veronderstellen dat de meeste verschillende combinaties mogelijk zijn, die bewijzen wij in de volgende voorbeelden (54) (*presentatief* en *kwantitatief*), (55) (*presentatief* + *locatief*), (56) (*presentatief* + *prepositioneel*), (57) (*kwantitatief* + *locatief*) en (58) (*kwantitatief* + *prepositioneel*):

(54) Hoeveel boeken wil je hebbe? Hier staan *er* tien.

(55) In Amsterdam-Zuidoost is veel immigratie. Tienduizenden buitenlanders wonen *er*.

(56) Wat staat er meestal op de bovenste plank? – Een stuk of wat boeken staan *er* meestal op.

(57) In de Kalverstraat zijn heel wat kledingzaken. Wel dertig heb ik *er* geteld.

- (58) Hoeveel artikelen heb jij over “er” geschreven? – Ik heb *er* drie over geschreven.

Presentatief er op de eerste zinsplaats kan makkelijk gecombineerd worden met een locatieve betekenis of een voorzetsel. Haeseryn et al. veronderstelt dat een combinatie van de locatieve en de prepositionele betekenis moeilijk voorstelbaar is, daarom kan *presentatief er* slechts met een van de twee gecombineerd optreden. (1997: 487) Zo’n combinatie kan bijgevolg tot de splitsing door al de andere constituenten van de zin leiden:

- (59) *Er* staan in die kasttien boeken *op*.

Twee *er*’s kunnen nooit direct naast elkaar optreden:

- (60a) *Er* staan *er* hier tien.

- (60b) * Hier staan *er er* tien.

3.7. Vergelijking van *presentatief er* met *there*:

Wij hebben een aantal overeenkomsten tussen *er* in het Nederlands en *there* in het Engels al in de bovenstaande onderdelen van onze behandeling opgemerkt.

Op dint punt bespreken wij een aantal definierende kenmerken bespreken met speciale aandacht voor degene die in het geval van *er* ook op een of andere manier een rol spelen. Wij baseren onze veronderstellingen op de bevindingen van Quirk et al. in *A Comprehensive Grammar of the English Language*.

De rol van de constructies met *there* heeft in het algemeen een vrij vergelijkbare betekenis met *presentatief er* constructies. De betekenis van zulke constructies in het Engels is in de meeste gevallen met een introductie van de nieuw informatie verbonden. Die heeft vaak te maken met existentie, positie of toestand van een constituent die zou, zoals in het Nederlands, de rol van het *eigenlijke* onderwerp vervullen. In het Engels krijgt dit onderwerp de term *logical*. (Quirk et al. 1985: 1403)

Onbepaalde onderwerpen kunnen in het Engels op de eerste plaats ook moeilijk voorkomen, namelijk omdat het onnatuurlijk is voor de nieuwe informatie om deze positie te vervullen.

There vervult bijgevolg dezelfde grammaticale rol als *er*, en ook zonder een echte (bijwoordelijke) betekenis. *There* is daarnaast ook als onbeklemtoond te beschouwen.³⁴

(61a) [?] *A car* is blocking my car.

(61b) *There is a car* blocking my car.

De varianten van de zin (61) illustreren dat de positie van een onbepaald onderwerp op de eerste plaats is in veel gevallen niet helemaal uitgesloten hoewel het beschouwd kan worden als twijfelachtig. (dezelfde)

Toch zijn er gevallen waarin deze positie makkelijk is te verklaren.

(62) *A bird* is in that tree *which I've never seen around here before*.

In deze zin komt een bepaling van het onderwerp helemaal aan het eind voor en vervult dus de rol van de nieuwe informatie. Quirk et al. veronderstelt dat het onderwerp in zo'n geval op de eerste plaats kan optreden. (1985: 1403)

Er kunnen ook situaties ontstaan wanneer *there* een zin met een bepaald onderwerp introduceert. Dit kan desondanks alleen gebeuren als het onderwerp als informatief nieuw beschouwd kan worden, vooral in antwoorden op “existentiële” vragen zoals in het voorbeeld (63). (1404) Een andere mogelijkheid is de aanwezigheid van het zgn. “absolute superlative” onderwerp (64), waarbij de bepaalde referentie een intensifiërende betekenis draagt en heeft niets te maken met de informatieve structuur. (1405)

(63) A: Is there anyone coming to dinner?

B: Yes, *there's Harry* and *there's also Mrs. Jones*.

(64) *There's the oddest looking man* standing at the front door.

Anders dan in het Nederlands kunnen wij bepaalde taalsituaties bedenken die de ellipsis van *there* in de rol van het grammaticale subject toelaten. Er is dan sprake vooral van het informele taalgebruik. De zin begint dan met de persoonsvorm. (895-896)

(65) (*There*) *Appears to be a big crowd in the hall*.

³⁴ Dezelfde.

De bovenstaande zin leidt ons tot een andere kwestie, namelijk die van werkwoorden. Zinnen met *there* bevatten in de meeste gevallen het werkwoord *be* als het werkwoordelijke deel van het gezegde. Toch kunnen er ook zinnen met andere werkwoorden ontstaan, hoewel in beperkte mate, en volgens Quirk et al. ook een eerder “literaire” waarde. (1408) Die vallen onder vrijwel dezelfde semantische classificering als in het Nederlands: *arrive, pass, come, live, remain, stand, lie*, d.w.z. werkwoorden die een positie, een houding of beweging aanduiden. Hieronder illustreren wij zo’n gebruik met een paar voorbeelde:

- (65) *There rose* in his imagination grand visions of a world empire.
- (66) *There may come* a time when the Western nations will be less fortunate.
- (67) *There came* to his mind her beautiful and intelligent face.

Wij kunnen eerder veronderstellen dat de betekenis die in Nederlandse presentatieve constructies aangeduid wordt door het lexicale werkwoord verschuift in het Engels naar een ander deel van de zin, namelijk een bepaling van het onderwerp (vgl. *Er staat een man* en *There is a man standing*).

Het *eigenlijke* onderwerp behoudt in het Engels dezelfde grammaticale kenmerk als in het Nederlands, namelijk de congruentie met de persoonvorm. De enige uitzondering betreft informeel taalgebruik waarin de enkelvoudsvorm van de persoonsvorm soms gebruikt wordt in combinatie met het onderwerp in meervoud. (756)

- (68) *There’s hundreds of people* on the waiting list.

Wij kunnen een andere overeenkomst met het Nederlands in gevallen van de postverbale positie van *there* opmerken als er een bijwoordelijke bepaling op de eerste zinsplaats optreedt. Quirk et al. concluderen dat in zulke gevallen bestaat er geen grammaticale behoefte om *there* in te zetten. (1410)

4. Praktische analyse:

4.1. Doelstelling:

Na een gedetailleerde analyse van verschillende opzichten van hoe *er* theoretisch gebruikt kan worden streven wij ernaar onze bevindingen in praktijk te beproeven. In het theoretische deel hebben wij voorbeelden uit onze bronnen geraadpleegd, die verschillende vermelde kenmerken illustreren. Omdat er sprake is van prototypische taaluitingen met de bedoeling om al de mogelijkheden aan de lezer te verduidelijken, kunnen wij niet altijd nauwkeurig beoordelen welke van de types van constructies (en dus de respectieve kenmerken die ze verbeelden) aannemelijker zijn in werkelijke situaties te verschijnen. Als de enige uitzondering beschouwen wij taaluitingen die een expliciete commentaar ten opzichte van de waarschijnlijkheid ervan krijgen.

Wij beseffen dat mondeling taalgebruik waarschijnlijk de beste materie voor een analyse van bepaalde verschijnselen aanbiedt, gedeeltelijk omdat het talloos varianten bevat die van elkaar in vele opzichten verschillen. Daarnaast zijn wij desondanks van vele risico's en nadelen ervan bewust: risico van subjectiviteit die uit een willekeurige keuze van proefpersonen voortkomt, de ingewikkeldheid van het samenstellen van zo'n corpus, en bovendien ook de veronderstelling dat bepaalde verschijnselen mondeling amper voorkomen (met name onpersoonlijk passief). Wij vermoeden ook dat het in veel gevallen onmogelijk is om te beoordelen welke mondelinge taaluitingen nog tot de standaardtaal behoren en welke niet, tenzij er een nog breder theoretisch apparaat beschikbaar is.

Om te verzekeren dat wij een analyse van een levende taal kunnen doen die objectief genoeg is, hebben wij als bron een keuze uit de bellettrie gemaakt.

Wij hebben alle gevallen van het gebruik van *er* in de *expletieve* betekenis opgenomen en in de bijlage toegevoegd. Om verschillende redenen hebben wij ook de gevallen van *er* in andere bovengenoemde functies verzameld. Hiervan bieden wij slechts een korte illustratieve selectie en een statistisch overzicht aan om een chaotisch hoog aantal voorbeelden in de bijlage te vermijden.

Ons belangrijkste doel is om de distributie van werkwoorden in expletieve constructies met *er* te beproeven, d.w.z. welke werkwoorden zijn compatibel met de aanwezigheid van *presentatief er* en wat voor invloeden deze combinatie op het rest van de zin kan hebben. Op basis van de voorbeelden hebben wij een kwantitatieve en kwalitatieve verdeling van de werkwoorden gegeven.

Wij bestuderen de mogelijkheden van de woordvolgorde in deze zinnen en vergelijken onze bevindingen met vroeger vermelde veronderstellingen m.b.t. de referentie en semantische betekenis van het *eigenlijke* onderwerp, de betekenis en positie van bijwoordelijke bepalingen enz.

Wij vestigen aandacht in het bijzonder op de passieve zinnen en de afzonderlijke kenmerken die ze vertonen: de afwezigheid/aanwezigheid van het subject van actieve varianten van de zinnen, de informatief-structurele redenen voor het gebruik van passief en andere bijzonderheden.

Daarnaast bespreken wij op basis van de voorbeelden de mogelijkheden van het samenvallende van functies. Wij moeten in enkele gevallen onderscheid maken tussen een mogelijkheid van twee interpretaties (vooral geldig voor de expletieve en locatieve betekenis van *er*) en een duidelijk gebruik van twee of eventueel drie functies in één woord. Voor de volledigheid merken wij ook de zinnen met twee afzonderlijke gevallen van *er*.

Het laatste deel van onze analyse heeft te maken met de parallellen met *there* in het Engels. Op basis van een selectie van voorbeelden bieden wij de vertalingsmogelijkheden van een aantal taalsituaties aan – van Nederlands naar Engels. Daarbij voegen wij ook ons commentaar toe.

4.2. Keuze van bronnen:

Wij hebben drie romanboeken gekozen die aan een aantal voorwaarden voldoen die naar onze mening van belang zijn om een gewenste maat van objectiviteit te bereiken in een analyse:

- 1) De bron is oorspronkelijk in het Nederlands geschreven
- 2) De bron kan beschouwd worden als een vertegenwoordiger van het regulier taalgebruik, d.w.z. standaardtaal met geen of weinig afwijkingen qua register.
- 3) De bron bevat een redelijk aantal taaluitingen in de directe rede.
- 4) De selectie van werken vertegenwoordigt verschillende thema's om een verscheidenheid van taalsituaties te krijgen
- 5) De selectie van werken vertegenwoordigt verschillende periode's van de tweede helft van de 20^e eeuw om als een illustratie van de moderne taal te kunnen dienen.

Aan het begin vinden wij het geschikt om de bronnen voor te stellen met een korte samenvatting van het taalgebruik die ze vertonen. Op basis van de hieronder vermelde details

kunnen wij mogelijk veronderstellen welke syntactische verschijnselen, onder andere *presentatief er*, zijn vermoedelijk voor te komen en met welke kenmerken.

Het bittere kruid (1957) van Marga Minco is de oudste bron van ons corpus. De taal van de schrijfster kan samengevat worden als sober en vrij eenvoudig. Wij komen vooral een zakelijke, afgemeten en goed begrijpelijke zinsbouw tegen: korte zinnen met een overzichtelijke structuur, een redelijke maat van verwijzingen tussen zinnen. Dezelfde geldt voor de woordenschat die vrij toegankelijk is. Er zijn weinig constructies die beschouwd kunnen worden als de idiomatische taal.

De stijl van *Twee vrouwen* (1975) van Harry Mulisch kan in vergelijking tot Minco opgevat worden als enigzins meer ingewikkeld, vooral qua woordenschat, beeldend en gebaseerd op een (beperkt) aantal langere samengestelde zinnen. Toch kunnen wij het taalgebruik steeds als toegankelijk beschouwen.

De mensengenezer (2017) van Koen Peeters dient in ons corpus als de vertegenwoordiger van de taaluitingen die per definitie hedendaags. In vergelijking tot de twee bovenvermelde boeken bevat deze roman minder directe rede en meer interne monoloog die een resultaat is van minder beschrijvingen van de handelingen en meer passages die in de stijl van een essay beschreven zijn. Als het langste boek is *De mensengenezer* ook de bron van de meeste opgenomen voorbeelden die wij ter beschikking hebben. Het taalniveau zelf is desondanks vergelijkbaar met die andere bronnen qua zinsbouw en de verwachtingen van de lezer. Wij vermoeden dat de roman de meest ingewikkelde woordenschat van de drie bevat, toch is die niet te beschouwen als ontoegankelijk of per se afwijkend.

Omdat deze bron in vergelijking tot die anderen een overweldigend aantal gevallen met *er* bevat (meer dan 200), beslissen wij om ons tot de helft ervan te beperken wat de benoeming in de bijlage betreft.

4.3. Distributie van werkwoorden:

In dit gedeelte bespreken wij op basis van de voorbeelden in bijlagen 2, 3 en 4 welke werkwoorden in presentatieve constructies voorkomen. Ten eerste bestuderen wij welke werkwoorden als de meeste typerend te beschouwen zijn, d.w.z. welke opgenomen zijn in de meeste voorbeelden. Op basis van deze kwantitatieve analyse kunnen wij veronderstellen, welke betekenissen het vaakst verbonden worden met *presentatief er*, of in bredere zin welke

soorten handelingen meestal kunnen voorkomen. Vervolgens vestigen wij de aandacht op het gebruik van werkwoorden in presentatieve constructies waarin *er* nog een andere rol vervult.

Voor de duidelijkheid baseren wij het volgende resultaat alleen op presentatieve constructies is actieve zinnen, d.w.z. zonder onpersoonlijke passieve zinnen. Wij bieden toch een overzicht van voorbeelden van het tweede type constructies aan in de bijlagen 2, 3 en 4.

4.3.1. Kwantitatief onderzoek:

Aan het begin vermelden wij voor de duidelijkheid de figuren op basis waarvan statistische veronderstellingen gemaakt kunnen worden. In het geval van presentatieve constructies met *er* dat geen andere functie vervult hebben wij het volgende aantal voorbeelden opgenomen:

- 1) 100 voorbeelden in bron 1
- 2) 60 voorbeelden in bron 2
- 3) 99 voorbeelden in bron 3.

In al de drie bronnen merken wij op dat het meest voorkomende werkwoord is *zijn* (in de lexicale betekenis). Hiervan tellen wij:

- 1) 59 voorbeelden in bron 1
- 2) 19 voorbeelden in bron 2
- 3) 48 voorbeelden in bron 3.

Naast de betekenis van *zijn* in de zin “bestaan” of “aanwezig zijn” komt het werkwoord ook in de meeste vaste uitdrukkingen. Die merken wij in het gedeelte 4.3.2. op.

Het werkwoord met het tweede hoogste aantal gevallen is *gebeuren* bij bron 1 en bron 3 (20 voorbeelden in beide bronnen). In het geval van bron 2 nemen wij een kleiner aantal gevallen (5). Daarna is de volgorde van werkwoorden met de meeste voorbeelden verschillend per bron. Gemiddeld kunnen wij toch een onderscheid maken tussen een groep werkwoorden die vaak voorkomen (en kunnen diensgevolge als “representatief” beschouwd worden) en een groep met één of twee voorbeelden per bron.

Tot de eerste groep rekenen wij (met het aantal voorbeelden respectievelijk in bron 1, 2 en 3):

- 1) *staan* (9, 2 en 5 voorbeelden)
- 2) *komen* (6, 6 en 8 voorbeelden)

- 3) *zitten* (8, 5 en 4 voorbeelden)
- 4) *liggen* (5, 1 en 1 voorbeeld)

Bij bepaalde werkwoorden komen wij opvallende contrasten ook tegen. Bron 1 bevat bijvoorbeeld 8 voorbeelden van constructies met het werkwoord *bestaan* dat in de andere bronnen bijna niet vertegenwoordigd is (geen voorbeeld in bron 2 en twee voorbeelden in bron 3). Om illustratieve redenen voegen wij een aantal voorbeelden van werkwoorden bij die vertegenwoordigd zijn alleen door één geval per bron. Op basis van deze voorbeelden veronderstellen wij dat het algemene gebruik van deze werkwoorden in presentatieve constructies mogelijk maar tevens zeldzaam is:

- 1) *sneuvelen, resoneren, gaan, plaatsvinden, opsteken, ontbreken, trekken* (in de betekenis “tocht maken”), *blijven, drukken* (bron 1);
- 2) *rijden, blijven, binnenvallen, voorbijrijden, overblijven, wonen, afvallen, binnenkomen, openstaan, volgen, klinken, uitsteken, terugkomen*;
- 3) *overkomen, plaatsvinden, losbreken, leven, overblijven, waaien, groeien, vallen* (bron 3).

Vervolgens merken wij de constructies op waarin *er* twee functies heeft waarvan een presentatief is. In de meeste gevallen is de tweede functie prepositioneel, af en toe kan eraan ook een locatieve betekenis toegekend worden. Het opgenomen aantal is als volgt:

- 1) 14 voorbeelden in bron 1
- 2) 19 voorbeelden in bron 2
- 3) 15 voorbeelden in bron 3

Met zo’n klein aantal voorbeelden kunnen wij natuurlijk weinig veronderstellen. Deze opmerking dient te illustreren dat enkele werkwoorden meer geschikt lijken om bij bepaalde combinaties van functies te verschijnen.

In elke bron merken wij een aantal voorbeelden op waarin het werkwoord *zitten* met *er* in de presentatieve en prepositionele functie voorkomt zoals in de zin “*er* zat een boek *in*” (respectievelijk 3, 6 en 2 voorbeelden).

Daarnaast kan er slechts sprake zijn van individuele gevallen. Werkwoorden zoals *liggen*, *lopen* of *zijn* zijn in de volgende voorbeelden geïllustreerd:

- (1) *Er* lagen enkele schriftjes *bij*. (bron 1)
- (2) *Er* was niets *aan*. (bron 2)
- (3) In de zomer lopen *er* meestal mensen *op*. (bron 3)

Bron 1 bevat drie voorbeelden van het werkwoord *staan* in presentatieve zinnen met nog een mogelijkheid van de locatieve interpretatie. Deze interpretatie is alleen mogelijk op basis van een noodzakelijke context, d.w.z. de mogelijkheid van een verwijzing naar een vroeger vermelde of gesuggereerde plaatsaanduiding:

- (4) (Een kleine kamer, met slechts een boekenkast en een tafel.) Voor de consultaties stond *er* een sofa.

4.3.1. Kwalitatief onderzoek:

Op basis van de opgenomen voorbeelden kunnen wij veronderstellen welke types handelingen de tendens vertonen aangeduid te worden m.b.v. *presentatief er*.

Voornamelijk kan er sprake zijn van werkwoorden die het bestaan van een nieuw element in de context aanduiden. In andere taalsituaties kunnen wij de bedoeling gewoon als aanduiding van aanwezigheid in de context interpreteren. Deze twee mogelijkheden zijn in de volgende voorbeelden met werkwoorden *bestaan*, *zijn*, *staan*, *zitten* en *hangen* geïllustreerd:

- (5) Misschien *bestond* er zoiets. (bron 1)
- (6) *Er was* geen plaats meer bij het raam aan de kant van het perron. (bron 2)
- (7) *Er stonden* comfortjes om eten op te warmen. (bron 3)
- (8) *Er zat* niemand in de auto. (bron 2)
- (9) *Er hangt* daar een rare stilte. (bron 1)

In veel gevallen kan er sprake zijn van werkwoorden met een meer specifieke positionele of locatieve betekenis zoals in (7) en (8). Het werkwoord *hangen* kan zowel figuurlijk optreden met onderwerpen zoals *een stilte*, in andere taaluitingen draagt het een letterlijke betekenis:

- (10) *Er hingen* alleen nog een paar oude overhemden. (bron 3)

Werkwoorden zoals *komen*, *vallen*, *lopen* kunnen als werkwoorden van beweging of richting beschouwd worden:

- (11) Maar *er was* er intussen een van de andere kant *gekomen*. (bron 2)
- (12) *Er viel* een vleermuis uit een boom pal boven op mij. (bron 1)
- (13) *Er liep* geen mens op straat. (bron 2)

In gevallen zoals (12) er ook sprake zijn van een aanduiding van aanwezigheid.

Komen verschijnt ook in constructies zonder de bovengenoemde betekenis maar eerder als een aanduiding van iets nieuws. *Vallen* kan met een wat gelijksoortige betekenis vertonen:

- (14) En er *kwamen* velerlei vleesgerechten op tafel. (bron 2)
- (15) Plotsteling *kwamen er* tranen in mijn ogen omdat ik Sylvia niet bij mij had. (bron 3)
- (16) Maar toen *viel er* een stilte die we nauwelijks durfden verbreken. (bron 2)

Presentatieve constructies kunnen met allerlei werkwoorden optreden die specifieke semantische informatie over het eigenlijk onderwerp aanduiden. Dit betreft typerende kenmerken van het onderwerp, het toestand (bijv. een verandering) of de rol in de behandeling, zoals in de volgende voorbeelden met *groeien*, *veranderen*, *overblijven* en *volgen*. Het laatstgenoemde werkwoord suggereert ook beweging.

- (17) *Er groeide* een steen in mijn lichaam, een grote kei. (bron 3)
- (18) *Er veranderde* iets in mij, voelde ik. (bron 1)
- (19) *Er bleef* niets anders *over* dan toch te bellen. (bron 2)
- (20) Ook toen *er* meer vliegtuigen *volgden*, bleef hij naar het water kijken. (bron 2)

Enkele werkwoorden kunnen ook afwezigheid aanduiden:

- (21) “Dit is een keurig pak, *er mankeert* helemaal niets aan.” (bron 2)
- (22) Het was karig, maar *er ontbrak* ons aan niets. (bron 1)

Werkwoorden die een gebeurtenis of proces aanduiden illustreren wij met *plaatsvinden* en *gebeuren* vertegenwoordigd:

- (23) *Er was* iets anders *gebeurd*. (bron 3)

- (24) Op tv had ze gezien dat *er* een Ensor-tentoonstelling *plaatsvond* in Oostende.
(bron 1)

Werkwoorden zoals *leven* of *wonen* treden in de voorbeelden in combinatie met menselijke referenten en ook bijwoordelijke bepaling van plaats op. Vaak dienen ze ook als aanduidingen van het bestaan en kunnen vervangen worden door *zijn*.

- (25) *Er leefden* drie miljard mensen op aarde. (bron 3)
(26) “*Er wonen* veel mensen in het huis hiernaast,” fluisterde mijn vader. (bron 2)

Zijn kan deel van veel vaste uitdrukkingen uitmaken die in presentatieve zinnen voorkomen, onder andere die volgende (*te zien zijn, aan te doen zijn, mis zijn met, aan de gang zijn, sprake zijn van, aan de hand zijn*).

- (27) *Er was niets te zien*. (bron 2)
(28) *Er is niets aan te doen*. (bron 1)
(29) *Was er iets mis met* mijn rechteroog? (bron 1)
(30) *Er was* een catastrofe *aan de gang*, al die dagen al. (bron 3)
(31) *Wat was er aan de hand?* (bron 3)
(32) Het kwam niet in mijn hoofd op dat *er sprake kon zijn van* een vrouw. (bron 3)
(33) “Ligt hij met de punt naar je toe, dan *is er* iets niet *in orde*.” (bron 3)

Er kunnen ook andere werkwoorden in vaste uitdrukkingen optreden zoals (*in werking*) *treden* en (*de ronde*) *doen*.

- (34) De eerste verliefdheid was voorbij en er traden nieuwe wetten in werking. (bron 3)
(35) Omdat *er* geruchten over huiscontrole *de ronde deden*. (bron 2)

4.4. Vertaling:

Wij hebben in het geval van elke bron de volgende voorbeelden gekozen: vier voorbeelden van expletieve constructies met *er* puur in de presentatieve functie, twee voorbeelden van expletieve constructies met *er* zowel in de expletieve als in een andere functie, en uiteindelijk één voorbeelden van *presentatief er* in passieve zinnen. Op basis van deze voorbeeldszinnen

illustreerem wij de mogelijkheden van vertaling naar het Engels. Wij bieden dan ook commentaar aan van de specifieke omstandigheden van elke taaluiting.

In al de voorbeeldszinnen is *presentatief er* aanwezig, hoewel niet altijd op de eerste zinsplaats. Naar het voorbeeld van Haeseryn et al. beslissen wij om geen commentaar toe te voegen m.b.t. de verplichte of facultatieve rol van *er* in de zinnen waarin het buiten de eerste plaats optreedt.

Bij *De mensengenezers* (bron 1) bieden wij een overzicht van al de hieronder vermelde voorbeelden aan in bijlage 2.

- (1a) Om vier uur was *er* koffie en wit brood met ossenworst, aalbessenjam en kaas.
- (1b) Coffee and white bread with ox sausage, currant jam and cheese were served at four o'clock.
- (1c) At four o'clock, coffee and white bread with ox sausage, currant jam and cheese was served.
- (1d) *There* was coffee and white bread with ox sausage, currant jam and cheese at four o'clock.

De eerste zin begint oorspronkelijk met een bijwoordelijke bepaling van tijd. Hoewel het in dit geval mogelijk is om de zin met een *expletieve there* te vertalen (1d), er zijn nog andere oplossingen. Omdat *there* zeldzaam aanwezig is in zinnen die met een bijwoordelijke bepaling beginnen, kunnen wij de bepaling van tijd in deze zin naar het eind ervan verschuiven want alles anders tussen *there* en de paling het *eigenlijke* onderwerp is. In dit geval kan er sprake van een opsomming, of combinatie van meer naamwoordelijke *phrases*. Die zijn bovendien allemaal ontelbaar. Omdat de zin een taalsituatie verbeeldt waarin om een regelmatige handeling gaat, stellen wij ook een variant met het onderwerp op de eerste zinsplaats voor in (1b).

Engelse presentatieve zinnen met *there* and *to be* kunnen beschouwd worden als vaker gebaseerd puur op een existentiële betekenis. Wij vermoeden dat het Nederlandse werkwoord *zijn* ook andere betekenissen kan suggereren, zoals die aangeduid door de passieve vorm van *to serve* in de context van deze zin. De externe deelnemer aan de handeling is in de Nederlandse zin gesuggereerd, bij het gebruik van *to serve* is hij eerder bevestigd.

Als wij in de varianten (1b) en (1c) het werkwoord *to be* gebruiken, zijn de zinnen uitgesloten.

- (2a) Bestaan *er* objecten die de gevoeligen onder ons kunnen aansturen?
- (2b) Are *there* objects (in the world) which are able to control the sensitive ones among us?

In deze context kunnen wij eerder van een eenvoudige oplossing spreken. In vragende zinnen zoals die bovenstaande bezit het grammaticale onderwerp in beide talen de tweede plaats in de zin na de persoonsvorm. De woordvolgorde van de andere constituenten blijft in het Engels ook dezelfde: het *eigenlijke* onderwerp en de bepaling ervan d.m.v. een relatieve bijzin.

Hoewel de zin (2b) functioneel genoeg is is met het werkwoord *to be* als tegenhanger van *bestaan* en zonder een bijwoordelijke bepaling, stellen wij de bijvoeging ervan (bijv. *in the world*) die de betekenis verder bepaalt. Het gebruik van de letterlijke vertaling *exist* wordt namelijk in Engelse expletieve zinnen niet gebruikt.

- (3a) Voor mij was *er* al een zusje dat Bertha heette.
- (3b) Before me, there was already a sister named Bertha.
- (3c) * Before me was already a sister named Bertha.

In de bovenstaande context is de betekenis van *zijn* existentieel. De bijwoordelijke bepaling van tijd kan in de Engelse vertaling ook aan het begin van de zin optreden, wij vermoeden toch dat *there* in dit geval niet weglaatbaar is zoals geïllustreerd in (3c). Deze zin dient als nog een voorbeeld van een onbepaald onderwerp die beschreven is in een bepaling door een bijzin met *dat*.

- (4a) In total vielen *er* negen miljoen doden, waarvan vijfhonderdduizend in de Westhoek.
- (4b) *There* were nine million casualties/victims/deaths, five hundred thousand of those in Westhoek.
- (4c) Nine million people died, five hundred thousand of those in Westhoek.

Zoals in het geval van het eerste zin kunnen wij tussen een aantal mogelijkheden kiezen waarvan een een expletieve constructie met *there* is.

Hier komen wij bovendien een verschillend werkwoord dan *zijn* voor. Wij hebben vastgesteld dat andere werkwoorden dan *to be* komen in combinatie met existentiële *there* amper voor,

d.w.z. werkwoorden zoals *to die* of *to perish* zijn alleen bij een variant met het *eigenlijke* *onderwerp* op de eerste plaats in een niet-expletieve constructie mogelijk, vgl. (4c). In het geval van (4b) beschouwen wij het gebruik van *to be* als acceptabel omdat de betekenis van de handeling duidelijk is uit de mogelijke vertalingen van het *eigenlijke* *onderwerp* zelf (*casualties, victims, death* enz.).

- (5a) Zo was *er* onlangs een man gestorven in Kinshasa.
- (5b) A man had recently died in Kinshasa.
- (5c) *There* had been a man in Kinshasa who had died.

Als wij in deze zin een *there*-constructie willen gebruiken, moeten wij hem veranderen op de manier die al vertoond is in het geval van de bovenstaande zin (3a), namelijk een verplaatsing van de informatie in het gezegde (5a) naar een bijzin die het *eigenlijke* *onderwerp* beschrijft (5c). In dit geval kunnen wij dan ook een variant met het *onderwerp* op de eerste plaats bedenken, vooral want het werkwoord *sterven* draagt de informatieve waarde in de zin.

- (6a) (Een kleine kamer, met slechts een boekenkast en een tafel.) Voor de consultaties stond *er* een sofa.
- (6a) There was a sofa there for consultations.

In het geval van deze zin voegen wij de noodzakelijke context van de zin toe, namelijk de voorafgaande zin die een ruimte introduceert. In dit geval kunnen wij vermoeden dat *er* zowel een locatieve als de *presentatieve* functie heeft. *Er* kan namelijk geïnterpreteerd worden als een verwijzing naar *een kleine kamer*. Op basis van deze veronderstelling vertalen wij de zin met twee *there*'s, simpelweg omdat de *expletieve there* op de eerste zinsplaats geen locatieve betekenis draagt. De positie van de tweede, locatieve *there* kan of na het *eigenlijke* *onderwerp* *sofa* staan, of na de bijwoordelijke bepaling van doel *for consultations*.

- (6a) (Er traden ook minder novicen in.) In het jaar voor ik intrad, waren *er* achttien geweest, in mijn eigen jaar nog acht.
- (6b) *There* were eighteen there the year before I entered, and just eight in my own year.

In de zin (6a) worden veranderingen bij een kloosterorde beschreven. Naast de *presentatieve* betekenis kan *er* diensgevolge nog de locatieve betekenis krijgen, die wij omschrijven

kunnen als “in de orde” of eventueel “erin” (vgl. de voorafgaande zin), en ook de kwantitatieve betekenis die aangeuid is door de aanwezigheid van een telwoord. *Kwantitatief er* hebt in deze context geen expliciete vertaling, *locatief er* kan op dezelfde manier op dezelfde manier vertaald worden als in het voorafgaande geval – met een tweede *there*.

(7a) “Waarom werden *er* nooit collegescholen gebouwd in Kwango?”

(7b) “Why were colleges never built in Kwango?”

(7c) “Why didn’t they build any colleges in Kwango?”

De passieve zin (7b) kan met expletieve *there* niet functioneren (vgl. met een qua betekenis verschillende zin “Why were *there* no colleges in Kwango?” met *to be*). Tussen de oorspronkelijke vraagwoordvraag en de vertaling kunnen wij een ander verschil opmerken: Het *eigenlijke* onderwerp van de passieve zin *collegescholen* staat niet direct na *er* noch de persoonsvorm maar pas na een bijwoordelijke bepaling. Wij veronderstellen dat de bedoeling van de spreker is om de *collegescholen* zo veel mogelijk naar achteren te plaatsen, en dat de aanwezigheid van *er* dit mogelijk maakt. De betekenis van *to build* kan met *zijn* niet aangeduid worden, en omdat *there* moeilijk combineerbaar is met andere werkwoorden dan *to be*, moeten wij een zin samenstellen die *build* bevat. *Colleges* kunnen op geen manier naar achteren verplaatst worden. Wij vermoeden dat de informatieve waarde ervan gesuggereerd kan worden met behulp van een nadrukkelijke uitspraak in geval van een mondelinge taalsituatie. In de variant (7c) met een vergelijkbare betekenis wordt passief niet gebruikt en *colleges* vervult de rol van het lijdend voorwerp.

Bij *Het bittere kruid* (bron 1) bieden wij een overzicht van al de hieronder vermelde voorbeelden aan in bijlage 3.

(8a) *Er* hing nog dezelfde geur, zoetig en droog, zoals nieuw goed ruikt

(8b) *There* was still the same smell, sweet and dry, just the way new clothes smell.

Op deze voorbeeldzin kunnen wij al weer de beperkingen van Engelse *expletieve* zinnen m.b.t. werkwoorden illustreren. Het werkwoord *hangen* in het algemeen equivalent is aan *to hang* in het Engels, een situatie waarin het in een *expletieve* zin zou kunnen optreden is moeilijk voorstelbaar. Daarom vervangen wij het *hangen* in de vertaling met *to be*. Wij

moeten deze zin ook als een bijzonder geval opmerken waarin het eigenlijke onderwerp de bepaalde referentie heeft. Die verandert in de vertaling niet.

Wij komen een vergelijkbare situatie tegen ook in het volgende geval. Het gebruik van *staan* in een expletieve constructie kan slechts in een andere context voorstelbaar zijn (bijv. There is a man standing there met de *ing*-deelwoord van het werkwoord na *to be*).

- (9a) Het was een gewoon flesje, zoals *er* zovele in een medicijnkastje staan
- (9b) It was an ordinary bottle of which there are many in a medicine cabinet.
- (9c) It was an ordinary bottle of which many can be found in a medicine chest.

In (9c) stellen wij een variant voor met het werkwoord *find* in een passieve modale constructie met *can*. De betekenis blijft vrijwel dezelfde met uitzondering van de weglating van *there*. De verschillen tussen (9b) en (9c) beschouwen wij slechts als stilistisch.

- (10a) *Er* passeerden ons nu geregeld soldaten van de bezettingstroepen.
- (10b) Soldiers from the occupation troops now passed by us regularly.

Zoals in enkele bovenstaande gevallen is de context in de zin (9a) moeilijk te behouden zonder een verandering in de pragmatische betekenis. Als wij *soldiers*, die in (10a) op de eerste zinsplaats staan, naar achteren willen plaatsen, moeten wij de zin veranderen, bijv. met de rol van *soldiers* als voorwerp met *by* (*We were now regularly passed by soldiers.*)

- (10a) “*Er* zal niets gebeuren,” zei mijn broer.
- (11b) “Nothing’s going to happen,” said my brother.

Gelijksoortige zinnen met *to happen* kunnen wij soms bij vaste uitdrukkingen opmerken (*An accident has happened*). *To happen* wordt hier in een infinitieve constructie gebruikt die bovendien met het hulpwerkwoord *going to* die de betekenis van de Nederlandse persoonsvorm *zal* vervangt. De zin (11) bevat een onbepaald onderwerp *nothing*, toch is een variant met *there* uitgesloten.

- (12a) *Er* zat alleen geen etiket op
- (12b) *There* was just/simply no label on it.

Deze voorbeeldszin illustreert de combineerbaarheid van de presentatieve en de prepositionele functie van *er* die in Engels niet bestaat. Eerder moet de prepositionele betekenis omgeschreven worden met een expliciete aanwezigheid van het persoonlijke voornaamwoord *it*. In het algemeen kan deze zin als de illustratie dienen van verschillende middelen van anaforische verwijzing in die twee talen. De presentatieve functie wordt desondanks wel door *there* vervuld.

(13a) “*Er* was niets aan,” zei ik

(13b) “*There* was nothing to it,” I said.

De oorspronkelijke zin (13a) kunnen wij als een soort vaste uitdrukking beschouwen. De betekenis vervan kan omgeschreven worden als “makkelijk”. Daarom gebruiken wij in deze context een gelijksoortige “vaste” constructie die met *there* als een onbepaald onderwerp optreedt, namelijk *nothing to it*.

(14a) *Er* werd gelachen om de kwinkslag van een dikke vrouw met een volle tas

(14b) People laughed at the witty remark of a fat lady with a full bag.

(14c) A sound of laughter at the witty remark of a fat lady with a full bag could be heard.

De bedoeling van de passieve zin (14a) is waarschijnlijk om een algemene, meervoudige referent te suggereren die in de actieve variant van de zin de rol van het onderwerp zou vervullen (hoogstwaarschijnlijk met de betekenis “mensen”). Omdat de mogelijk van zo’n passieve zin in het Engels twijfelachtig is, vertalen wij de zin met een actief onderwerp die een algemene betekenis draagt (*people*). Als wij de referent per se willen weglaten, kunnen wij in de rol van het onderwerp ook een naamwoordelijke *phrase* gebruiken die van het oorspronkelijke werkwoord afgeleid is. Het is toch betwistbaar of deze variant dezelfde stilistische waarde heeft. Daarnaast moeten wij ook van de risico’s van een ongewoon lang onderwerp bewust zijn (*A sound of laughter at the witty remark of a fat lady with a full bag*).

Bij *Twee vrouwen* (bron 3) bieden wij een overzicht van al de hieronder vermelde voorbeelden aan in bijlage 4.

(15a) Er zijn mij een paar dingen overkomen, - niet alleen de dood van mijn moeder.

(15b) *There's a few things that have happened to me, - not just my mother's death.*

(15c) A few things have happened to me, - not just my mother's death.

De zin (15a) biedt weinig mogelijkheden voor het gebruik van *there* in de vertaling ervan. Als een van zulke mogelijkheden beschouwen wij een introducerende constructie met *to be* en de bepaling van het onderwerp door een bijzin zoals in (15b). Wij kunnen ook de mogelijkheid van een zin zonder *there* veronderstellen waarin het eigenlijke onderwerp op de eerste plaats optreedt.

(16a) “Ja, wat is er?” vroeg hij afwezig?

(16b) “Yes, what's going on?” he asked absently.

De betekenis van de vaste uitdrukking *wat is er?* in (16a) kan vrij goed vergeleken worden met die van de Engelse *to be going on* die in vragende zinnen ook vaak gebruikt wordt. Omdat er in deze geen mogelijkheid van het gebruik van *there* is, beschouwen wij deze uitdrukking als de ideale oplossing. De uitdrukking *what's up* die een vergelijkbare betekenis draagt beschouwen wij als eerder typerend voor informeel taalgebruik.

(17a) Er was een catastrofie aan de gang, al die dagen al.

(17b) There was a catastrophe going on, all those days.

In deze context is de bovenvermelde uitdrukking *to be going on* ook toepasbaar als een soort aanduiding van het proces dat duidelijk vermeld is door *aan de gang zijn* in (17a). In deze zin is het gebruik van de *there* constructie preferentieel.

(18a) Er was maar één mens, die mij dat had kunnen zeggen, maar die was dood..

(18b) There was just one person who could have told me, but that person was dead.

Zowel in (18a) als in de vertaling (18b) heeft de spreker een bepaalde referent in gedachte die desondanks respectievelijk onbepaald woord (telwoord) aangeduid wordt. Het gebruik van *there* is in de vertaling als de enige mogelijkheid te beschouwen zonder een meer opvallende verandering in de betekenis.

- (19a) “*Er* zit heel iets anders achter, zeg het me, wat is het?”
- (19b) “There’s something else behind it, tell me, what is it?”
- (20c) “Something else is behind it, tell me, what is it?”

De presentatieve functie is in deze zin met een idiomatische werkwoordelijke uitdrukking *erachter zitten* gecombineerd. Daarom vervult *er* ook de prepositionele functie. Wij hebben al vroeger opgemerkt dat deze eigenschap door *there* niet gedeeld is, daarom is een anaforische verwijzing met het voornaamwoord *it* noodzakelijk. In dit geval treedt in het Engels een bijna identieke uitdrukking *to be behind it/something/...* op die gebruikt kan worden. In het geval van deze uitdrukking (en allerlei andere uitdrukkingen met *something* of *nothing*) is de variant (20c) zonder *there* ook acceptabel.

- (20a) Het [briefje] was koel, *er* was geen aanhef, zelfs niet mijn naam.
- (20b) It [the letter] was cold, there was no salutation (there), not even my name.

Wij veronderstellen dat *er* in deze zin ook als locatief geïnterpreteerd kan worden als wij het als een verwijzing naar een gesuggereerde positie van *geen aanhef* aannemen, namelijk “in het briefje”. Op basis van deze interpretatie kan het tweede (locatieve) *there* in (20b) toegevoegd. Als wij de oorspronkelijke constructie als voornamelijk presentatieve beschouwen, hoeft het tweede *there* niet voor te komen.

- (21a) “*Er* wordt gebeld!” riep ik.
- (21b) “Somebody’s at the door!” I cried out.
- (21c) “There’s somebody’s at the door!” I cried out.
- (21d) “Somebody is ringing the doorbell!” I cried out.

In het laatste voorbeeld komen wij een zin tegen waarin de onbekende identiteit van de agent in de behandeling opgelost is m.b.v. een passieve zin. In deze context kan de Engelse vertaling een actieve zin met een onbepaald onderwerp *somebody* of *someone* zijn (21b). De analogische *there*-constructie is ook als mogelijk te beschouwen (21c). In dit geval veronderstellen wij weinig pragmatische verschillen tussen die twee mogelijkheden. De constructies zoals geïllustreerd in (21b) en (21c) ontberen in feite een deel van de semantische betekenis van de zin, namelijk de klank van de deurbel. Om deze redenen kan de variant (21d) gebruikt worden. Het verschil zit echter in de bedoeling van de spreker: hij of zij wil of de

aanwezigheid van iemand achter de deur benadrukken, of de specifieke betekenis m.b.t. de deurbel.

4.5. Samenvatting:

In het bovenstaande gedeelte hebben wij geprobeerd om zo veel opzichten mogelijk van het gebruik van *er* in presentatieve constructies te benoemen op basis van een corpus. In het eerste onderdeel hebben wij besproken welke werkwoorden in de meeste voorbeelden optraden met *zijn* als het duidelijkste antwoord en met positionele werkwoorden *zitten*, *liggen*, *staan* enz. Van elke bron hebben wij ook voor de duidelijkheid een aantal voorbeelden van werkwoorden bijgevoegd die in de constructies eerder zeldzaam voorkomen. Wij hebben ook geprobeerd om de combinatie van functies van *er* te belichten m.b.t. de keuze van werkwoorden, hoewel wij ervan bewust zijn dat onze veronderstellingen in dit geval op weinig materie gebaseerd is. De opmerkingen zijn daarom eerder als een illustratie te beschouwen.

Vervolgens hebben wij aandacht besteed aan specifieke taalsituaties waarin de werkwoorden optreden en aan de semantische betekenissen die ze dragen. Constructies met *presentatief er* blijken in allerlei verschillende contexten voor te komen waarin er over het bestaan, positie, beweging of toestand van het eigenlijke onderwerp gesproken wordt. Presentatieve constructies met *er* kunnen ook allerlei idiomatische en vaste uitdrukkingen.

Tot slot hebben wij een aantal voorbeelden gekozen om een vergelijking met Engelse expletieve constructies met *there* te kunnen trekken op basis van vertaling. Wij concluderen dat sommige taalsituaties geschikt zijn om de expletieve constructie in de vertaling te behouden terwijl in andere er sprake van heel verschillende oplossingen kan zijn. De verschillen hebben voornamelijk te maken met de geschiktheid van een groot aantal Nederlandse werkwoorden om in presentatieve constructies op te treden en de beperkte mogelijkheden van Engelse werkwoorden. Constructies met *there* zijn namelijk in de meeste gevallen met het gebruik van *to be* verbonden. Naast deze opzichten hebben wij ook geprobeerd om een commentaar geven op de pragmatische betekenis van allebei de types expletieve constructies.

5. Conclusie:

In deze scriptie probeerden wij op theoretisch en praktisch niveau een breed, ingewikkeld en soms zelfs raadselachtig thema te belichten.

Ten eerste probeerden wij om algemene kenmerken van *er* te definiëren, deels op basis van de omstandigheden van de afzonderlijke functies die het woord in het moderne Nederlands vervult, deels op basis van een discussie over *er*, *hier* en *daar* en andere zogenaamde R-woorden of R-pronomina die een vergelijkbare status tussen een bijwoordelijk en een voornaamwoordelijk gebruik vertonen.

De bevindingen van Haeseryn et. al, Broekhuis, Bennis en andere taalkundigen hebben ons geholpen om de meest geschikte manier van indeling van de functies te bepalen, namelijk naar verwijzende en niet-verwijzende (grammaticale) gebruikswijzen. Wij hebben de belangrijkste eigenschappen van die verwijzende omschreven – *locatief*, *prepositioneel* en *kwantitatief er*. Vervolgens hebben wij ons aandacht op *presentatief er* bevestigd om de volgende vragen te beantwoorden:

- 1) Hoe kunnen wij het eigenlijke onderwerp van presentatieve constructies definiëren, en welke uitzonderingen en beperkingen bestaat er?
- 2) Hoe werken presentatieve zinnen m.b.t. de woordvolgorde? Wat is dan de rol van het eigenlijke onderwerp, welke omstandigheden bepalen de positie van andere constituenten van de zin? Wat is de algemene rol van de structurering van informatie in het ontstaan van presentatieve zinnen?
- 3) Welke omstandigheden bepalen de combinatie van *presentatief er* met andere functies van het woord?
- 4) Welke veronderstellingen kunnen over de taaluitingen met presentatieve constructies gemaakt worden op basis van de semantiek van het werkwoord?
- 5) Hoe kunnen presentatieve constructies in het Nederlands vergeleken worden met de zogenaamde existentielle of expletieve constructies met *there*?

Na een descriptieve behandeling van de bovenvermelde kwesties hebben wij een corpus van voorbeelden voorgesteld die op een keuze uit huidig Nederlands proza gebaseerd is. Deze voorbeelden dienden om presentatieve constructies in het werkelijke gebruik van de standaardtaal te kunnen onderzoeken. Op basis van het corpus hebben wij de werkwoorden vanuit twee perspectieven besproken. Ten eerste hebben wij geprobeerd om de distributie van werkwoorden ten opzichte van kwantiteit te belichten, ten tweede hebben wij een discussie

over de semantische betekenis van de betreffende werkwoorden uitgevoerd met het oog op de semantische kenmerken die het werkwoord aan het eigenlijke onderwerp van presentatieve constructies toekent. Daarnaast hebben wij ook een aantal vaste uitdrukkingen bijgevoegd die in die constructies kunnen optreden.

In het laatste onderdeel van het praktische gedeelte zijn wij de discussie over parallellen tussen *er* en *there* in het Engels opnieuw begonnen. Op basis van de opgenomen voorbeelden hebben wij enkele taalsituaties voorgesteld die *presentatief er* bevatten. Hier hebben wij ernaar gestreefd om in praktijk te illustreren welke contrasten er tussen het gebruik van presentatieve of expletieve zinnen in het Nederlands en in het Engels bestaan. Wij hebben de mogelijkheden van de vertaling van de vermelde taalsituaties naar het Engels voorgesteld. Op dit punt hebben wij een onderscheid bewezen tussen Nederlandse werkwoorden met verschillende semantische betekenissen die in de presentatieve zinnen kunnen voorkomen, en Engelse werkwoorden die in dit opzicht vrij beperkt zijn. Wij hebben onze vertalingen ook op andere verschillen gebaseerd, namelijk op de verschillende behoefte van onbepaalde onderwerpen aan de postverbale positie in de zin, en op onze veronderstellingen over typerende oplossingen van gelijksoortige taalsituaties (bijv. in het geval van vaste uitdrukkingen). Tot slot hebben wij met behulp van de vertalingen het verschil gedemonstreerd tussen de combineerbaarheid van *presentatief er* met een andere functie (bijv. prepositioneel) en het gebrek aan deze geschiktheid in het geval van *there* dat tot de behoefte aan een andere oplossing leidt.

Als mogelijke toekomstige voorwerpen van onderzoek stellen wij voornamelijk de kwesties m.b.t. passieve zinnen met *er* voor. Dit verschijnsel heeft in ons onderzoek vrij weinig ruimte gekregen als gevolg van een breed en veelzijdig thema. Wij benadrukken ook het belang van onderzoek naar andere omstandigheden van werkwoorden in presentatieve zinnen, bijvoorbeeld naar hulpwerkwoorden van tijd en modaliteit, koppelwerkwoorden en andere lexicale werkwoorden die in presentatieve zinnen kunnen optreden.

6. Literatuurlijst:

Theoretisch gedeelte:

BENNIS, Hans. *Syntaxis van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. ISBN 90 5356 414 4.

BOON, Ton den, HENDRICKX, Ruud. *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Vijftiende, herziene editie. Utrecht: Van Dale Uitgevers, 2015. ISBN 978-94-6077-223-8.

BROEKHUIS, Hans, KEIZER, Evelien. *Syntax of Dutch. Nouns and Noun Phrases. Volume 1, 2*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. ISBN 978 90 8964 460 2.

BROEKHUIS, Hans. *Syntax of Dutch: Adpositions and Adpositional Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013. ISBN 978 90 8964 601 9.

BROEKHUIS, Hans et al. *Syntax of Dutch: Verbs and Verbs Phrases, Volume 1, 2, 3*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015. ISBN 978 90 8964 730 6.

DONALDSON, Bruce. *Dutch. A Comprehensive Grammar. 2nd edition. Routledge Comprehensive Grammars*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2008. ISBN 0 203 89532 02.

ES, Gustaaf Amandus van, CASPEL, P. P. J. van. *De patronen van de zinspotente groepen: grondtype A en zijn varianten. Publicaties van het Archief voor de Nederlandse syntaxis. Reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands*. Groningen: Rijksuniversiteit te Groningen, Archief voor de Nederlandse syntaxis, 1971.

FONTEIN, A.M., PERSCHER-TER MEER, A. *Nederlandse Grammatica voor Anderstaligen*. Utrecht: NCB, 2006. ISBN 978 90 5517 014 2.

FLORIJN A., LALLEMAN J., MAUREAU, H. *De regels van het Nederlands. Grammatica voor anderstaligen*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers, 2004. ISBN 978 90 0152 110 3

HAESERYN, Walter Jan Maria, ROMIJN, K, GEERTS, Guido, ROOIJ, J. de, TOORN, M. C. van den. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers, 1997. ISBN 90-6890-490-6.

HELBIG, Gerhard, BUSCHA, Joachim. *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. München: Klett-Langenscheidt GmbH, 2013. ISBN 978-3-12-606365-4.

KLEIN, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. New York: Elsevier Publishing Company, 1971. ISBN 978-0444409300. [<https://archive.org/details/AComprehensiveEtymologicalDictionaryOfTheEnglishLanguageByErnestKlein/>] Via archive.org. Geraadpleegd op 27 juli 2019.

KRIJTOVÁ, Olga, TRNKA, Bohumil. *Učebnice nizozemštiny*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1975. ISBN 978-80-246-1435-9.

PAARDEKOOOPER, P. C. *Kleine ABN-syntaxis in vraag en antwoord*. 3^e druk. Den Bosch: L.C.G. Malmberg, 1961.

PAARDEKOOOPER, P. C. *Beknopte ABN-syntaxis*. 4^e druk. Den Bosch: L.C.G. Malmberg, 1971. ISBN 90-208-5461-5. [https://www.dbnl.org/tekst/paar001klei01_01/] Via dbnl.nl. Geraadpleegd op 27 juli 2019.

RIJPMAN, E., SCHURINGA, F. G. *Nederlandse spraakkunst*. 21^e druk. Groningen: J. B. Wolters, 1968. ISBN 90 01 75830 4.

SCHÖNFELD, M. *Historiese grammatica van het Nederlands, Schets van de klankleer, vormleer en woordvorming*. 3^e druk. Zutphen: W.J. Thieme & CIE, 1932.

VAN WIJK, N. *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandse Taal*. 2^e druk. 'S Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1912.

QUIRK, Randolph et al. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman, 1985. ISBN 0-582-51734-6

Praktisch gedeelte:

MINCO, Marga. *Het bittere kruid. Een kleine kroniek*. Amsterdam: Bert Bakker, 1978. ISBN 90 6019 174 9.

MULISCH, Harry. *Twee vrouwen*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1985. ISBN 90 234 0531 5

PEETERS, Koen. *De mensengenezer*. Amsterdam, Antwerpen: De Bezige Bij, 2017. ISBN 978 90 234 6265 1.

7. Bijlagen

Bijlage 1. Verdelingen van kenmerken en functies in vakliteratuur

Tabel 1: Types van R-woorden (Broekhuis, 2013: 293)

SUBGROUP A		[-NEUTER]	[+NEUTER]	R-PRONOUN
REFERENTIAL		<i>hij/zij</i>	<i>het</i>	<i>er</i>
DEMONSTRATIVE	PROXIMATE	<i>deze</i>	<i>dit</i>	<i>hier</i>
	DISTAL	<i>die</i>	<i>dat</i>	<i>daar</i>
RELATIVE		<i>die</i>	<i>dat</i>	<i>waar</i>
SUBGROUP B		[+HUMAN]	[-HUMAN]	R-PRONOUN
INTERROGATIVE		<i>wie</i>	<i>wat</i>	<i>waar</i>
QUANTIFICATIONAL	EXISTENTIAL (POSITIVE AND NEGATIVE)	<i>iemand</i>	<i>iets</i>	<i>ergens</i>
		<i>niemand</i>	<i>niets</i>	<i>nergens</i>
	UNIVERSAL	<i>iedereen</i>	<i>alles</i>	<i>overal</i>

Tabel 2: Verdeling van functies van *er* in vakliteratuur

Haeseryn et al.	Locatief	Presentatief		Prepositioneel	Kwantitatief
	Situierend				
Broekhuis et al.	Spatial	Expletief	Onpersoonlijk passief		
Florijn et al.	Er als plaatsbepaling	Er bij onbepaalde onderwerpen	Er in passieve zinnen zonder subject	Er + voorzetsel	Er + telwoord
			Er in passieve zinnen + bijzin als subject		
Fontein & Perscher-ter Meer		Er als voorlopig subject	Er als subject van passieve zinnen		
Krijtová & Trnka	~ hier/daar	Bij specifieke* werkwoorden			
Bennis	Pronominale plaatsbepaling	Pronominaal subject		-	-

Tabel 3: Samenvatting van de kenmerken van *er* (Haeseryn et al. 1997: 465)

	verwijzend	vervangbaar door hier/daar	informatie -structureel	zelfstandig
<i>locatief</i>	+	+	-	+
<i>presentatief</i>	-	±**	+	+
<i>prepositioneel</i>	±	+	-	-
<i>kwantitatief</i>	+	-	-	±

Opmerkingen:

* Krijtová & Trnka (1975: 194) noemen werkwoorden met een existentiële of locatieve betekenis op: *zijn, staan, liggen* enz. om de existentie of positie van een onbepaald onderwerp aan te duiden. (1975: 193-195)

** De uitzonderingen die bij het gebruik van *presentatief*, *prepositioneel* en *kwantitief er* optreden zijn in de lopende text besproken.

Bijlage 2. Voorbeelden van *er* functies in bron 1

Presentatief er in bron 1:

- (1) Er bestaat misschien zoiets als het wezen van de Westhoek. (10)
- (2) Ook zijn er mensen die de geest kunnen waarnemen in de dikke mist die in de Westhoek hangt. (10)
- (3) ‘Er is niets aan te doen.’ (12)
- (4) ‘Remi, er is niets aan te doen.’ (12)
- (5) Misschien bestond er zoiets. (14)
- (6) Als je ’s avonds langs de akkers liep, stond er ineens een onwaarschijnlijke toren van dansende muggen boven je hoofd. (14)
- (7) ‘Er hangt daar een rare stilte,’ zei ik tegen min vader. (15)
- (8) Er stond ook een kampioenster, apart. (16)
- (9) Er was iets vreemds in die krampen. (16)
- (10) Om vier uur was er koffie en wit brood met ossenworst, aalbessenjam en kaas. (19)
- (11) [...] er was een scriptie die ik gewoon nog moest afwerken, [...]. (20)
- (12) [...] en ik zal tussendoor vertellen wat er gebeurt als iemand sterft, [...]. (20)
- (13) Ik voel dat er iets is,’ drong moeder aan. (24)
- (14) Bestaan er objecten die de gevoeligen onder ons kunnen aansturen, hen zelfs in hun diepste veranderen? (25)
- (15) ‘[...] Er moet er altijd een sneuvelen,’ zei Marcel dan onbewogen. (26)
- (16) Er klonk een hol bonken. (27)
- (17) Voor mij was er al een zusje dat Bertha heette. (29)
- (18) Er veranderde iets in mij, voelde ik. (34)
- (19) Er was ineens iets in mij dat moest verschijnen. (34)
- (20) ‘Er is iets in elke familie,’ zei de stem. (34)
- (21) Een week later droomde ik dat er in verschillende huizen van het dorp mensen tegen een muur op klommen. (35)
- (22) Er waren vragen die nog openstonden. (37)
- (23) Er waren antwoorden, vermoedde ik, die ik nog niet ontdekt had in mijn persoonlijk leven. (37)
- (24) ‘Dat is een oorlogsverhaal zoals er zoveel zijn,’ antwoordde hij. (41)
- (25) Wanneer ik ergens halt durfde houden, kwam er altijd wel iemand vanaf een boerenerf naar me kijken. (45)
- (26) ‘En weet je wat er nu is gebeurd?’ (46)
- (27) Als de Franse familie op bezoek kwam, lag er geen strootje op het erf. (51)
- (28) In totaal vielen er negen miljoen doden, waarvan vijfhonderdduizend in de Westhoek. (52)
- (29) Er was ook de stone of remembrance, die leek op een altaar of een stenen sarcofaag. (53)
- (30) Ineens zei iemand iets in mijn oor, maar er was niemand te zien. (59)
- (31) Het was zo’n rare stilte; er gebeurde niets, [...]. (60)
- (32) Er stond geschreven: ‘De mensen genezen.’ (60)
- (33) Wat gebeurde er met me? (64)
- (34) Wat gebeurde er in hemelsnaam met me? (64)
- (35) Ik voelde het ook als er thuis weer een haas in de kelder hing te versterven. (65)
- (36) Is er iemand dood of zo? (65)
- (37) ‘Er resoneert iets in die streek wat wij niet kunnen vatten,’ zei Remi. (67)
- (38) ‘Er gaan echo’s door de tijd heen. [...]’ (67)
- (39) ‘[...] Maar er was het fatum dat het moest gebeuren. [...]’ (67)

- (40) Soms waren er zelfs herinneringen aan dingen die nog moesten gebeuren. (67)
- (41) Mijn vader trok graag op met avontuurlijke, ondernemende landbouwers, ook al was er veel veranderd op onze eigen boerderij. (69)
- (42) Of er was weer een tragisch ongeval gebeurd, [...]. (69)
- (43) Er waren er een dertigtal geweest. (75)
- (44) ‘[...] Zoals of er ergens grond te koop was. [...]’ (77)
- (45) Als hij even pauzeerde, was er iemand aan tafel die aanvulde. (77)
- (46) Ja, er was daar toch iets geweest. (78)
- (47) [...] en dan werd in een halve zin, amper hoorbaar, verteld wat er was gebeurd. (78-79)
- (48) Bij elk gesprek zijn er ongezegde dingen die de ontmoeting sturen. (80)
- (49) Op tv had ze gezien dat er een Ensor-tentoonstelling plaatsvond in Oostende. (82)
- (50) Als er iemand failliet ging, zeiden ze zonder leedvermaak, zo neutraal mogelijk: ‘We hebben het zien aankomen.’ (82)
- (51) ‘Er zijn maar twee interessante mensen [...]’ (82)
- (52) Ik dacht: er zal iets onvermijdelijks gebeuren. (82)
- (53) ‘Ik vraag me af of er een formule, een systeem bestaat dat uitlegt hoe mensen zijn wie zij worden.’
- (54) ‘Om te beginnen is er de plek. [...]’ (87)
- (55) ‘Ja natuurlijk, en ten tweede is er...’ (87)
- (56) ‘Nee, ten tweede is er ons leven,’ zei ik. (87)
- (57) ‘Ten derde,’ vervolgde ik, ‘zijn er de toevallige, willekeurige gebeurtenissen die ons overkomen [...]’ (88)
- (58) ‘[...] Want ten vierde is er inderdaad de tijd. [...]’ (88)
- (59) Ik dacht: er is iets wilds, iets kwaads en onbekends in mij, en zij neemt dat bij de leidsels. (88)
- (60) ‘Er steekt een kwade wind op uit Frankrijk,’ zei de douanier die ons daar opwachtte. (89)
- (61) Was er dan niemand om al die mensen te genezen? (93)
- (62) Ja, wat is er toen precies gebeurd’, maar de vraag klonk als een mededeling. (93)
- (63) Dit alles ging, meende hij, over het navertellen van wat er gebeurd was. (94)
- (64) Ja, dan was er nog Freuds vreemde, wrede theorie van de altijd aanwezige, onmiskenbare lust. (94)
- (65) Er was een kan met water om ons te wassen; in de winter was het water bevroren. (102)
- (66) In deze afgesloten wereld was er een rector, een minister die de rector verving, met ook weer een subminister, en een prefect. (102)
- (67) Verder waren er *instructors*, leraren. (102)
- (68) In de voormiddag was er een uur handarbeid, net als in de namiddag. (102)
- (69) In oktober was er de grote retraite die een volle maand in beslag nam. (102)
- (70) [...] en er zat niet het minste geweld in die gedachte. (104)
- (71) ‘[...] Het was karig, maar er ontbrak ons aan niets. [...]’ (105)
- (72) Er traden ook minder novicen in. (111)
- (73) Onderweg was er een centrum voor kunstmatige inseminatie, met een stier en een kunstkoe. (109)
- (74) Er was een feestelijke avond met theater en muziek. (110)
- (75) ‘Wat is er gebeurd?’ (120)
- (76) ‘Er was een leraar die een beetje gek was. [...]’ (121)
- (77) Er was een oorverdovend lawaai, vertelde Maurice. (122)
- (78) Er waren mannen met fluitjes, zonnebrillen en paraplu’s, en Maurice danste met de chef. (122)
- (79) [...] zei Vanhove dat er een onbekende metafysica bestaat van het niets, van het altijd donkere en dubbele, van het verlangen. (125)
- (80) ‘[...] Er is een rusteloze migratie in onze gedachten en dagdromen, een nerveuze zoektocht in ons verlangen.’ (125)
- (81) Er waren verschillende paters in Heverlee met wie ik een goede band kreeg, [...] (125)
- (82) Er waren ook andere docenten, [...] (125)

- (83) Al deze beeldjes leken sterk op elkaar, maar geen twee waren er identiek. (127)
- (84) Voorafgegaan door de rector van ons klooster verscheen er een zwarte man. (128)
- (85) Voorzichtig vroeg ik hem of er problemen waren. (129)
- (86) Er waren ook reuze-kakuungu's van meer dan een meter hoog, [...]. (132)
- (87) Er was ook het opgeblazen hoofd als een met bloed volgezogen teek, het hondenmasker *mbwa*. (132)
- (88) Toen de curator drie kwartier later polste of er vragen waren, reageerde de oudere zwarte vrouw. (133)
- (89) [...] en er klonk een trilling door in haar stem. (133)
- (90) Er was ook een zestiger in een beige kostuum, door iedereen 'papa' genoemd. (136)
- (91) Er waren ook zusters die discreet iets van de familie bleven dragen, [...] (139)
- (92) Er was ook de opvallende kerk in de vorm van een vis, [...] (143)
- (93) Ook al was het bijna nacht, er waren nog duizenden, tienduizenden mensen op pad in Kinshasa. (146)
- (94) Er waren nog eens evenveel logeerkamers voor paters op doorreis. (147)
- (95) Er klonk een trilling in zijn stem. (151)
- (96) Er waren slechts enkele Belgische paters, alle anderen waren Afrikanen, vooral Congolezen. (152)
- (97) 'Bestonden er in Congo echt menseneters?' vroeg ik. (153)
- (98) Er was wifi, maar die was onbetaalbaar voor de studenten. (154)
- (99) 'Zijn er steden in België?' vroeg Denis aan mij in accentloos Engels. (154)
- (100) 'Zijn er in België wegen? [...]' (154)

Passief er in bron 1:

- (1) 'Vandaag moet er geploegd worden,' zei vader. (26)
- (2) Er werd bij de Yaka wel gesproken over luipaardmannen. (42)
- (3) 'Er werd in dat huishouden veel gezwegen,' zei een jeugdvriend van Remi. (46)
- (4) Er werd duidelijk iets gefluisterd in mijn oor: 'Ik zit in jou.' (59)
- (5) Er werd gezinspeeld op moeilijke kwesties als erfenissen, onenigheden, pijnlijke sterfgevallen. (78)
- (6) Er was hierover nooit gediscussieerd, ook niet naderhand. (79)
- (7) 'Nee, want er wordt bedoeld dat je klein en nederig moet worden. [...]' (105)
- (8) Er werd ginds nooit geoordeeld, tenzij met halve woorden, tegelijk vergoelijkend en verdachtmakend. (107)
- (9) Er werd uitvoerig, zeer omzichtig geschreven over het delicate herstel van de Congolese democratie. (147)
- (10) Mijn chauffeur zei dat er die dag een betoging werd gehouden bij het Palais de la Nation. (148)
- (11) De ochtend erna zongen we samen in de kerk, broederlijk, als er ingezet werd op het Hammondorgel. (151)
- (12) 'Waarom werden er nooit collegescholen gebouwd in Kwango?' (151)
- (13) Op datzelfde moment werd er op de deur geklopt. (155)
- (14) Er was een waarzegger gestorven, zo werd er gezegd. (166)
- (15) Soms waren er ook foto's in de dagboeken geplakt, [...]. (178)
- (16) Er wordt gesproken over bepaalde wreedheden. (181)
- (17) [...] gisteren was er iemand neergeschoten in Kinshasa [...]. (183)
- (18) Er werd verhit gediscussieerd over de politiek [...]. (192)
- (19) Er kunnen inderdaad bepaalde formules, krachtige woorden, uitgesproken worden. (227)
- (20) Elke maand worden er nog opgegraven, toevallig omdat een boer wat dieper ploegt. (240)
- (21) [...] en opnieuw waren er mensen doodgeschoten. (244)
- (22) Er werd geen enkele toespraak gehouden [...]. (249)
- (23) [...] er werd door niemand iets beloofd of besloten, [...]. (249)

Combinatie van functies in bron 1:

- (1) Soms verschenen er vier of vijf tegelijk op ons erf. (15) [*Presentatief + Prepositioneel*]
- (2) Voor de consultaties stond er een sofa. (37) [*Presentatief + Locatief*]
- (3) Vandaag stond er reclame voor een Vlaamse kermis. (62) [*Presentatief + Locatief*]
- (4) Eerst stond er: 'Wij kunnen niet anders.' (86) [*Presentatief + Locatief*]
- (5) Er suisde een systeem in, een geleerdheid, het geloof zelf. (108)
[*Presentatief + Prepositioneel*]
- (6) In het jaar voor ik intrad, waren er achttien geweest, in mijn eigen jaar nog acht. (111-112)
[*Presentatief + Locatief + Kwantitatief*]
- (7) Er zat een boek in, *Les sociétés secrètes chez les Bayaka*, van de jezuïet Michel Plancquaert. (118)
[*Presentatief + Prepositioneel*]
- (8) Er zat een originele foto in waarop Yaka-jongetjes enorme houten pikken vasthielden voor hun
jonge lichamen. (118-119)
[*Presentatief + Prepositioneel*]
- (9) Er waren luchtfoto's bij die hijzelf had gemaakt vanuit zijn privévliegtuigje. (120)
[*Presentatief + Prepositioneel*]
- (10) De paters spraken ook over curieuze gebruiken, heftige dansen, over slaven die er nog waren in
hun tijd, fetisjen. (123) [*Presentatief + Locatief*]
- (11) Er lagen enkele schriftjes bij. (126) [*Presentatief + Prepositioneel*]
- (12) Er zit een haakje aan, iets waarin een levende innerlijke energie schuilt. (130)
[*Presentatief + Prepositioneel*]
- (13) Nu waren er andere boodschappen. (147)
[*Presentatief + Locatief*]
- (14) [...] vroeger groeiden er overal frangipanebomen, bloeiende bougainvillea en hibiscus. (209)
[*Presentatief + Locatief*]
- (15) Het waren er meer dan ik me herinnerde. (254)
[*Kwantitatief + Locatief*]

Voorbeelden van andere functies in bron 1:

a) *Kwantitatief er*

- (1) Intussen waren dat er al twaalf. (20)
- (2) Er waren er een dertigtal geweest. (75)
- (3) Alleen in het Afrikamuseum van Tervuren hadden ze er meer. (120)
- (4) In Congo zegt men over heksen dat niemand weet wie ze zijn, maar als je beschuldigd wordt ben
je er een. (162)
- (5) 'Ik ken er zo nog een,' zei een volgende fijntjes. (179)

b) *Locatief er*

- (1) Het was er eenzaam, [...] (14)
- (2) De beesten bleven er van april tot november. (22)
- (3) 'Ben je er toch aangekomen?' (28)
- (4) Het fijne gras was er kort, zacht en eeuwig groen. (52)
- (5) Ik zat er op een bankje, zoals Remi daar ooit zat met zijn oom. (62)

c) *Prepositioneel er*

- (1) De dag erna, vroeg in de ochtend al, stond ik met mijn chauffeur in een onoverzichtelijke file.
(147)
- (2) Een van de jongens had ernaar gewezen [...] (165)
- (3) [...] de kleurrijke balpennen lagen er nog naast. (196)
- (4) Ik begreep er niets van. (206)
- (5) Ik was erdoor verdoofd. (225)

Bijlage 3. Voorbeelden van *er* functies in bron 2

Presentatief er:

- (1) Er rijdt door mijn hoofd een trein vol jeden [...]. (5)
- (2) [...] dan bleef er een groepje achter. (7)
- (3) [...] alsof er niets gebeurd was. (7)
- (4) Er was niemand. (9)
- (5) Er hing nog dezelfde geur, zoetig en droog, zoals nieuw goed ruikt. (10)
- (6) [...] en er alleen licht uit de gang binnenviel. (10)
- (7) Er reden veel vreemde auto's en motoren voorbij. (10)
- (8) Er passeerden ons nu geregeld soldaten van de bezettingstroepen. (11)
- (9) [...] en er kwamen velerlei vleesgerechten op tafel. (13)
- (10) [...] alsof er iets heel bijzonder aan hem te zien was. (19)
- (11) Het was een gewoon flesje, zoals er zovele in een medicijnkastje staan. (21)
- (12) Hij zag wit en er stonden zweetdruppels op zijn gezicht. (22)
- (13) 'Er zijn er een heleboel die gekeurd moeten worden,' zei ik. (22)
- (14) Je kunt nooit weten wat er nog zal gebeuren, [...]. (24)
- (15) Er brak een drukketijd aan voor meneer Smelting. (25)
- (16) '*Knechten heersen over ons; er is niemand, die ons uit hunne hand rukke.*' (27)
- (17) Ik had altijd gedacht dat er met ons niets zou gebeuren. (27)
- (18) [...] want er was niemand die haar van buiten af zijn hand zou reiken. (29)
- (19) 'Och, och, mijn zoon ook. Ik ga nu proberen of er iets aan te doen is.' (32)
- (20) Er stonden nu twee bedden in de kamer [...]. (34)
- (21) [...] omdat er geruchten over huiscontrole de ronde deden. (37)
- (22) ' [...] en er komt vooreerst toch niks van tennissen bij jullie.' (39)
- (23) 'Als er dan maar geen strenge controle is,' zei Dave. (39)
- (24) [...] dacht ik bij elke straathoek dat er een agent stond te controleren. (40)
- (25) Er was niets te zien. (41)
- (26) Er waren nog vrij veel mensen op straat. (41)
- (27) Er bleef niets anders over dan toch te bellen. (41)
- (28) [...] nadat ze gehoord hadden dat er niets ernstigs aan de hand was [...]. (42)
- (29) [...] maar toen er niemand kwam opdagen [...]. (44)
- (30) 'Er wonen veel mensen in het huis hiernaast,' fluisterde mijn vader. (44)
- (31) Er zat niemand in de auto. (55)
- (32) Er zaten nu een paar vrouwen op de banken. (56)
- (33) Er hing nog de azijnige lucht van de tonnetjes met augurken. (57)
- (34) Er was niemand naar buiten gekomen. (57)
- (35) Er liep geen mens op straat. (60)
- (36) 'Er is niets te zien,' zei ik. (60)
- (37) Maar toen viel er een stilte die we nauwelijks durfden verbreken. (60)
- (38) Er was niemand te zien. (61)
- (39) Ik epileerde mijn wenkbrauwen, tot er nauwelijks zichtbare dunne streepjes over waren. (63)
- (40) Er was niets donkers meer in mijn uiterlijk. (63)
- (41) 'Er staan nog deuren genoeg voor ons open,' meende Dave. (64)
- (42) Ieder jaar hoopte ik dat er iemand binnen zou komen, maar het gebeurde nooit. (65)
- (43) Er zat een grote man voor me, wiens rug me belette het hele scherm te zien, [...]. (66)
- (44) ' [...] Als er iets gebeurt zijn we tenminste bij elkaar.' (66)

- (45) 'Er zal niets gebeuren,' zei mijn broer. (66)
- (46) Er was geen plaats meer bij het raam aan de kant van het perron. (67)
- (47) Ik lette niet op of er controle was, [...]. (70)
- (48) Er was een heleboel angst van me afgevallen. (70)
- (49) Er zaten vrouwen met bonte schorten voor. (72)
- (50) Er lagen strootjes en broodkruimels op de grond. (73)
- (51) 'We zijn met z'n zessen,' zei ze, 'en er komt er weer een bij.' (76)
- (52) Ook toen er meer vliegtuigen volgden, bleef hij naar het water kijken. (78)
- (53) Er waren weinig bezoekers. (79)
- (54) Er passeerden een paar soldaten. (80)
- (55) 'Nou ja,' zei de vrouw, 'het zullen er genoeg geweest zijn.' (82)
- (56) 'Nee,' zei hij, 'er is niets verdachts aan je te zien.' (83)
- (57) '[...] Er is nu weer een geregelde dienst op Utrecht.' (88)
- (58) Er klonk iets triomfantelijks in zijn stem toen hij me toefluisterde: 'Voor je vader.' (88)
- (59) Ik had al gezien dat er nog geen tram gereed stond. (90)
- (60) Maar er was er intussen een van de andere kant gekomen. (90)

Passief er:

- (1) Soms werd er iemand getroffen [...]. (7)
- (2) [...] want vrijdagsavonds werd er bij ons zeer uitgebreid gegeten [...]. (13)
- (3) Er werd zoveel verboden. (14)
- (4) [...] om in bed te kunnen springen zodra er gebeld werd. (34)
- (5) Er werden speciale gebeden gezegd voor de joden in de kampen. (47)
- (6) Er werd gelachen om de kwinkslag van een dikke vrouw met een volle tas. (53)
- (7) Er was een plank voor de deur getimmerd, zodat niemand naar binnen kon. (57)
- (8) Ik kon me niet herinneren dat er bij ons thuis zoveel aardappels geschild werden. (76)
- (9) Er werd voor haar 'gebensjt' in de sjoel; [...]. (83)

Combinatie van functies:

- (1) Er zat een touwtje omheen, [...]. (16) [Presentatief + Prepositioneel]
- (2) Er zat alleen geen etiket op. (22) [Presentatief + Prepositioneel]
- (3) 's Middags stond het nog op dezelfde plaats, maar er zat niets meer in [...]. (22) [Presentatief + Prepositioneel]
- (4) De dag tevoren had ik er wat van geplukt; [...]. (29) [Kwantitatief + Prepositioneel]
- (5) Als ze het deed, was het omdat er binnen geen plaats meer voor was, [...]. (29) [Presentatief + Prepositioneel]
- (6) 'Er kan van alles in, meneer,' zei de bediende. (31) [Presentatief + Prepositioneel]
- (7) Het bleek dat er twee grote flessen eau de cologne in zaten. (35) [Presentatief + Prepositioneel]
- (8) Er moesten invoerrechten op betaald worden [...]. (35) [Presentatief + Prepositioneel]
- (9) 'Er was niets aan,' zei ik. (42) [Presentatief + Prepositioneel]
- (10) 'Er zitten nog gele draadjes in,' zei iemand. (42) [Presentatief + Prepositioneel]
- (11) 'Het is een rusthuis en er zijn nogal wat zieken bij.' (44) [Presentatief + Prepositioneel]
- (12) Tot er zwarte laarzen bij kwamen. (45) [Presentatief + Prepositioneel]
- (13) De rol was bekleed met paars fluweel en er zat een zilveren kroon op [...]. (47) [Presentatief + Prepositioneel]
- (14) [...] of er kwam een dikke man op me af. (52) [Presentatief + Prepositioneel]

- (15) Er stak wat papier uit. (57) [*Presentatief* + *Prepositioneel*]
 (16) [...] en omdat al mijn kleren er nog hingen, [...]. (62) [*Presentatief* + *Locatief*]
 (17) Het was een steile trap en er lag een donkerrode loper op. (68) [*Presentatief* + *Prepositioneel*]
 (18) ‘We zijn met z'n zessen,’ zei ze, ‘en er komt er weer een bij.’ [*Kwantitatief* + *Prepositioneel*]
 (19) ‘D'r komt niemand van terug, zeggen ze.’ Ze keek op. (76) [*Presentatief* + *Prepositioneel*]
 (20) Er zaten mensen in die met vakantie gingen. (79) [*Presentatief* + *Prepositioneel*]
 (21) ‘Hoeveel waren er?’ wilde de vrouw weten. (81) [*Presentatief* + *Kwantitatief*]
 (22) ‘Dit is een keurig pak, er mankeert helemaal niets aan.’ (88) [*Presentatief* + *Prepositioneel*]

Voorbeelden van andere functies:

a) *Kwantitatief er*

- (1) ‘Ik heb er voor allemaal wat meegebracht,’ zei hij, [...]. (17)
 (2) ‘Kon je er zoveel krijgen?’ (17)
 (3) ‘Nu kunnen we er wat in reserve houden voor het zomergoed.’ (17)
 (4) ‘Er zijn er een heleboel die gekeurd moeten worden,’ zei ik. (22)
 (5) ‘Kijk 'ns,’ zei Rinus, ‘daar is er weer een.’ (78)

b) *Locatief er*

- (1) Het was er vrij donker, [...]. (10)
 (2) ‘Wil ik hem er even voor je opzetten?’ bood ik aan. (18)
 (3) Het was er heel stil. (30)
 (4) Tante Kaatje zou er nu al zijn. (53)
 (5) ‘Die heb ik er ook, hele goeie kennissen, ze hebben vroeger in Amsterdam gewoond.’ (67)

c) *Prepositioneel er*

- (1) De rijgdraden zaten er nog in. (10)
 (2) ‘Ik ben er erg handig in.’ (19)
 (3) ‘Hier,’ zei ze, ‘ik zal **er** alles maar uitdoen. 't Is een beeldig tasje.’
 (4) ‘En we hebben er zo'n goed middel voor. Het is helemaal niet schadelijk.’ (63)
 (5) ‘Ik kan er niets mee doen,’ zei ik. (90)

Bijlage 4. Voorbeelden van *er* functies in bron 3

Presentatie *er* in bron 3:

- (1) Er zijn mij een paar dingen overkomen, – niet alleen de dood van mijn moeder. (7)
- (2) De branding is niet meer hoorbaar en er hangt een gefilterde stilte, [...]. (7)
- (3) Wat er toen had plaatsgevonden, moet het begin van haar dood zijn geweest, [...]. (8)
- (4) Ik dacht: als er een klein beestje in het slot zit, [...]. (9)
- (5) Niet omdat er iets onaangenaams was gebeurd, [...]. (10)
- (6) Maar de dorpjes bleven elkaar opvolgen, steeds lag er weer een ander aan de horizon. (10)
- (7) ‘Ja, wat is er?’ vroeg hij afwezig. (16)
- (8) Zij wist niet eens wat er gebeurd was, als beul had zij daar trouwens niets mee te maken. (17)
- (9) [...] dat er plotseling iets zou gebeuren, op een bepaalde dag – [...]. (26)
- (10) Maar er kwam geen geluid uit haar mond, ook haar gezicht bleef onbewogen, [...]. (32)
- (11) Er hingen alleen nog een paar oude overhemden, [...]. (33)
- (12) ‘[...] Er zijn duizenden meisjes en vrouwen, die samenwonen.’ (38)
- (13) ‘Volgens mij klopt er niets van die hele affaire. Je bent helemaal niet lesbisch.’ (38)
- (14) Misschien brak er plotseling zo'n schaamte in haar los, [...]. (42)
- (15) ‘Er is weer een vergadering op de subfaculteit. Herrie over een professor,’ [...]. (43)
- (16) ‘Het is dat er nog steeds woningnood is, anders waren ze al lang gevlogen.’ (44)
- (17) [...] dat er onmiddellijk een eind moest komen aan dit gesprek. (44)
- (18) Plotsteling kwamen er tranen in mijn ogen omdat ik Sylvia niet bij mij had [...]. (46)
- (19) Zij was er opeens. (50)
- (20) De uitdrukking veranderde niet, dat wil zeggen er kwam geen enkele uitdrukking in. (56)
- (21) Maar terwijl zij nog sprak, gebeurde er iets afgrijselijks. (58)
- (22) ‘Ligt hij met de punt naar je toe, dan is er iets niet in orde.’ (60)
- (23) Alleen als ik naar het toilet ga, of naar het raam loop, dan is het er weer. (61)
- (24) ‘Is het moederschap dan het hoogste wat er is voor een vrouw?’ (62)
- (25) [...] ik wist zeker, dat er nooit een andere vrouw in mijn leven zou zijn dan zij. (66)
- (26) [...] ik voelde onheil en plotseling kwamen er tranen in mijn ogen. (66)
- (27) [...] kreeg man geleidelijk het gevoel, dat er geen vrouwen bestonden op de wereld. (73)
- (28) [...] maar ik ben dan ook met een natte vinger te lijmen door alles wat er op een toneel gebeurt. (73)
- (29) ‘Er is straks een nazitje. Als jullie het leuk vinden, kom dan ook even. In de bovenfoyer.’ (74)
- (30) Bravo-geroep was er weinig, maar de schrijver had niet te klagen over het applaus. (75)
- (31) ‘Wie van ons zit er dan in de onderwereld?’ (76)
- (32) ‘Ik denk dat er meer mensen zijn, die zich dat momenteel afvragen,’ zei Alfred, [...]. (80)
- (33) ‘[...] te vinden is in het feit, dat er mannen en vrouwen zijn. [...]’ (80)
- (34) ‘Is er iets met haar?’ (83)
- (35) Er waren allerlei pikante geruchten over de diplomaat en zijn jonge rus [...]. (84)
- (36) ‘[...] Je kunt je daar ook niet voorstellen, dat er zoiets bestaat. [...]’ (87)
- (37) ‘[...] Maar nu moet je opstaan, er is een bezoeker.’ (88)
- (38) ‘[...] Is er nog wat gebeurd in Amsterdam?’ (90)
- (39) Was er nog wat gebeurd in Amsterdam? (90)
- (40) ‘Wat is er gebeurd?’ vroeg ik. (93)
- (41) Er stonden comfoortjes om eten op te warmen [...]. (93)
- (42) ‘Is er wat, Sylvia?’ (95)
- (43) ‘Is er iets gebeurd of zo?’ (95)

- (44) ‘Waarom zeg je het niet, als er iets is?’ (95)
- (45) ‘Er is niks.’ (95)
- (46) ‘[...] Wat is er de laatste dagen met je?’ (95)
- (47) [...] de eerste verliefdheid was voorbij en er traden nieuwe wetten in werking. (95)
- (48) ‘Is er iets in onze verhouding dat je hindert?’ (96)
- (49) ‘[...] Er zijn toch ook allerlei andere baantjes. [...]’ (96)
- (50) Er was een proces aan de gang, dat op een of andere manier onderbroken moest worden. (97)
- (51) Er leefden drie miljard mensen op aarde, [...]. (97)
- (52) Er was een receptie van de roemeense ambassade in Den Haag, [...]. (101)
- (53) Het overgaan van het sinjaal gaf mij onmiddellijk rust: er was al een soort contact. (103)
- (54) Misschien dacht hij dat er onraad was aan de dijk. (103)
- (55) ‘Is er wat met Sylvia?’ (103)
- (56) ‘Ogenblikje, is er soms iets gebeurd? Zhegt u het dan liever meteen.’ (103)
- (57) Er was een catastrofe aan de gang, al die dagen al. (103)
- (58) ‘[...] Misschien is er een mogelijkheid dat –’ (104)
- (59) Wat was er aan de hand? (104)
- (60) Als er een ongeluk was gebeurd, had ik het nu van haar vader gehoord. (105)
- (61) Er was iets anders gebeurd. (105)
- (62) Ik was er niet meer voor mijzelf, [...]. (106)
- (63) [...] alleen zij was er nog. (106)
- (64) [...] het kwam niet in mijn hoofd op dat er sprake kon zijn van een vrouw. (108)
- (65) Of was er helemaal geen man? (109)
- (66) ‘De buurvrouw. Zit er misschien een brief voor mij bij u in de bus?’ (110)
- (67) ‘Wat is er dan met jou?’ (111)
- (68) ‘Wat is er allemaal aan de hand, Sylvia? Wat moet je in deze hoerenkast?’ (113)
- (69) ‘[...] En het enige wat er dan overblijft om te zeggen, is dat zij na jou mij heeft gekozen [...].’ (116)
- (70) Er was maar één mens, die mij dat had kunnen zeggen, maar die was dood. (117)
- (71) [...] het was alsof er boven even een nabeeld bleef hangen. (118)
- (72) Ik holde naar buiten, maar er waaide een ijskoude wind. (119)
- (73) Er groeide een steen in mijn lichaam, een grote kei, [...]. (120)
- (74) Ik was nooit echt bang, maar wel was er altijd zoiets als een besef, dat [...]. (122)
- (75) [...] er stonden grote herenhuizen en dikke bomen, [...]. (131)
- (76) [...] en plotseling klapte er iets om en ik stond stil, [...]. (131)
- (77) Wat was er aan de hand? (132)
- (78) Het is hoogseizoen, er zijn twee congressen in de stad. (134)
- (79) Ik kon mij niet voorstellen, dat er iets met mij aan de hand was, [...]. (134)
- (80) ‘[...] *Het is natuurlijk onvergeeflijk, dat ik nu pas schrijf na wat er in mei gebeurd is.* [...]’ (136)
- (81) ‘[...] *Maar intussen zijn er weer zoveel andere dingen gebeurd.* [...]’ (136)
- (82) ‘[...] *maar je had meteen in de gaten dat er iets niet klopte.* [...]’ (136)
- (83) 's Morgens las ik de krant en keek in de agenda wat er te doen was in de stad. (140)
- (84) Wat was er aan de hand met die zin? (140)
- (85) Niets van alles wat er gebeurd was, begreep ik nog. (141)
- (86) Alles wat er gebeurd was, had iets anders betekend [...]. (142)
- (87) [...] Het was niet gebeurd, er was iets anders gebeurd. (142)
- (88) ‘Je moet niet huilen. Wat valt er te huilen?’ (143)
- (89) Iedere keer [...] was er een vlaag van verbijstering [...]. (148)
- (90) [...] dacht ik dat ik voor het laatst tegenover hem had gezeten, maar nu kwam er nog een keer.
(148)
- (91) Of betekende het, dat er in mij een wrok jegens haar zou blijven zitten? (149)
- (92) De kinderkamer. Natuurlijk. Die moest er komen. (149)

- (93) '[...] *Dan komen er weer andere toestanden, maar die zal ik ook wel de baas worden. [...]*' (152)
- (94) 'Mevrouw, er is een ongeval gebeurd.' (153)
- (95) 'Wat is er met haar?' (153)
- (96) 'Ze is ernstig gewond, mevrouw. Er is een wagen onderweg om u te halen.' (153)
- (97) 'Wat is er gebeurd!' (153)
- (98) 'Wat is er gebeurd, wat is er gebeurd?' (153)
- (99) Er was een oploop. (153)

Passief er in bron 3:

- (1) Het strekt zich uit tot vlak bij het huis, nog geen anderhalve meter is er overgelaten. (20)
- (2) 'Er wordt beweerd dat je lesbisch bent geworden.' (37)
- (3) 'Als er beweerd wordt, dat ik tegenwoordig met een meisje samenwoon, dan klopt het.' (37)
- (4) 'Dat wordt er beweerd, ja.' (38)
- (5) 'Wat wordt er toch gekletst, zeg. [...]' (38)
- (6) 'Mam, er wordt net behangen en gewit, alles is naar de kant geschoven [...]' (41)
- (7) Er werd geklopt. (41)
- (8) 'Er wordt gebeld!' riep ik. (104)
- (9) En verder had ik ze eenmaal gezien toen er een kalkoen werd gekeeld. (131)
- (10) Er werd een stoel onder mij geschoven. (154)

Combinatie van functies in bron 3:

- (1) Er zat een draadje omheen, dat de zaak bij elkaar hield [...]. (40)
[Presentatief + Prepositioneel]
- (2) Er waren al een paar hollanders en scandinaviërs, die de hele nacht hadden doorgereden. (46)
[Presentatief + Locatief]
- (3) [...] en toen wij op een terras gingen zitten schoven er onmiddellijk twee aan hetzelfde tafeltje.
(50) [Presentatief + Kwantitatief]
- (4) 'Er zit heel iets anders achter, zeg het me, wat is het?' (50)
[Presentatief + Prepositioneel]
- (5) [...] of naar zo'n vrouwenghetto, waarvan er een paar in de stad bestonden, [...]. (66)
[Presentatief + Kwantitatief]
- (6) Lesbiënnes waren er weinig, voor zo ver ik het kon beoordelen. (71)
[Presentatief + Locatief]
- (7) '[...] In de zomer lopen er meestal mensen op. [...]' (87) [Presentatief + Prepositioneel]
- (8) Afzichtelijke gele kwakken waren er bij. (89) [Presentatief + Prepositioneel]
- (9) [...] het haar uitleggen, haar vertellen dat er iets anders voor in de plaats kwam, [...]. (95)
[Presentatief + Prepositioneel]
- (10) [...] het kon mij niet schelen wat er van kwam. (103) [Presentatief + Prepositioneel]
- (11) Nee, want al haar kleren waren er nog. (105) [Presentatief + Locatief]
- (12) Het was koel, er was geen aanhef, zelfs niet mijn naam. (125)
[Presentatief + Locatief]
- (13) [...] het water leefde, grote, bebladerde takken dreven er in mee, [...]. (133)
[Presentatief + Prepositioneel]
- (14) [...] daar zaten hollen in met brandende lampjes, er kwam harde popmuziek uit. (133)
[Presentatief + Prepositioneel]
- (15) Zelf was ik sinds jaren niet boven geweest; omdat er geen elektriciteit was, nam ik een kaars mee.
(149) [Presentatief + Locatief]

Voorbeelden van andere functies in bron 3:

a) *Kwantitatief er*

- (1) Natuurlijk wist ik wat een pik was, al had ik er zelf geen. (16)
- (2) ‘[...] om in Amsterdam op kamers te gaan wonen. Vandaag heb je er bij mij een gevonden. [...]’ (30)
- (3) [...] waarvan zij er onmiddellijk een aantrok. (33)
- (4) ‘Aan mij, want hij heeft er nu twee.’ (62)
- (5) Ik kon haar net zo min een kind geven als ik er een kon krijgen. (66)

b) *Locatief er*

- (1) Als ik meteen in mijn auto stapte, kon ik er de volgende avond zijn. (9)
- (2) ‘Ga jij er maar eens wonen.’ (24)
- (3) Toen ik de tweede avond thuiskwam, was het al of zij er nooit was geweest. (100)
- (4) ‘Was er wat?’ (110)
- (5) ‘Vanmiddag was ik bij je aan de deur om het je te vertellen, maar je was er niet.’ (114)

c) *Prepositioneel er*

- (1) Ik bewaar **er** geen herinnering aan, [...]. (29)
- (2) Sissend verdween haar vlees in de olie. Ik had geen weerwoord en deed ook mijn stukje **er** in. (34)
- (3) Zij had **er** nooit iets over verteld. (42)
- (4) ‘Heb je **er** iets van ons in herkend?’ (75)
- (5) ‘[...] Laten we **er** dan over praten. [...]’ (96)

